

Київський національний торговельно-економічний університет
Кафедра адміністративного, фінансового та інформаційного права

ВИПУСКНА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему:

Правовий статус Національного банку України

Студента 2 курсу, 7м групи,
спеціальності 081 «Право»,
спеціалізації «Фінансове право»

Ковальова Семена
Ігоровича

Науковий керівник
к.ю.н., доцент

Сенченко Людмила
Василівна

Гарант освітньої програми
К.ю.н., професор

Ніколаєва Людмила
Вікторівна

Київ 2018

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ	
1.1. Особливості правового статусу Національного банку України	6
1.2. Функції Національного банку України	16
РОЗДІЛ 2. СТРУКТУРА ПРАВОВОГО СТАТУСУ НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ	
2.1. Поняття та елементи правового статусу Національного банку України.....	31
2.2. Права й обов'язки Національного банку України	43
2.3. Відповідальність Національного банку України	50
РОЗДІЛ 3. НАПРЯМКИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ	
3.1. Зарубіжний досвід правового статусу національних банків	60
3.2. Особливості взаємодії Національного банку України з державними органами	72
3.3. Забезпечення законності в реалізації грошової політики Національного банку України	85
ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ.....	100
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	105

ВСТУП

Актуальність теми. Банківська сфера є одним з найважливіших елементів фінансової діяльності держави. Роль держави у банківській діяльності полягає у тому, що вона контролює обіг не тільки державних, а й приватних фінансів, використовуючи систему банків, впливає на стан економіки країни загалом і добробут кожної особи зокрема. Національний банк України, у свою чергу, відіграє неабияку роль у процесі здійснення банківської діяльності та створення надійної банківської системи України. Обсяг його повноважень та компетенції як центробанку дає можливість мати діючі важелі впливу в банківських правовідносинах та забезпечувати фінансову стабільність банківської системи, про рівень якої свідчать такі ознаки, як: ефективність розподілу фінансових ресурсів у просторі та часі; можливість вільного здійснення оцінки, котирування, розподілу та управління фінансовими ризиками; здатність виконання найважливіших функцій навіть за умов зовнішніх потрясінь або посилення диспропорцій.

На тлі негативних тенденцій у сфері банківської діяльності можна констатувати втрату довіри населення до банківської системи, що сприяє відтоку грошових активів, а також погіршенню інвестиційного клімату загалом.

За таких умов виникає потреба у визначенні місця НБУ в банківській системі України, з'ясуванні змісту його прав та обов'язків, а також вивченні міжнародного досвіду правового регулювання статусу національних банків, з метою вдосконалення правового статусу Національного банку України.

При підготовці кваліфікаційної роботи використано праці таких дослідників: В.Б. Авер'янова, С.С. Алексєєва, Д.М. Бахраха, Ю.П. Битяка, Є.В. Додіна, І.В. Зозулі, Р.А. Калюжного, С.В. Ківалова, Л.В. Ковалю, Т.О. Коломоєць, В.К. Колпакова, В.І. Курила, Д.М. Лук'янця, О.І. Миколенко, Ю.С. Назара, С.В. Тихомирова, В.К. Шкарупи та ін.

Мета і завдання дослідження. Мета роботи полягає в тому, щоб на основі аналізу національного та міжнародного законодавства і практики його реалізації

визначити правове становище НБУ в банківській системі України, розкрити його внутрішню організаційну структуру, з'ясувати сутність та елементи адміністративно-правового статусу НБУ, а також надати пропозиції й рекомендації щодо вдосконалення та підвищення ефективності його діяльності.

Для досягнення мети дослідження було поставлено такі *завдання*:

- з'ясувати особливості правового статусу Національного банку України;
- розкрити функції Національного банку України;
- визначити поняття та елементи правового статусу Національного банку України;
- розкрити систему прав та обов'язків Національного банку України;
- визначити засади відповідальності Національного банку України;
- охарактеризувати зарубіжний досвід правового статусу національних банків;
- розкрити особливості взаємодії Національного банку України з державними органами;
- проаналізувати забезпечення законності в реалізації грошової політики Національного банку України.

Об'єкт дослідження – суспільні відносини, що виникають при реалізації Національним банком України його компетенції та повноважень.

Предмет дослідження – правовий статус Національного банку України.

Методи дослідження. Методологічною основою роботи є наукові методи, що використовувалися одночасно з метою забезпечення достовірності знань, вирішення поставлених цілей та завдань й обґрунтованості зроблених висновків і рекомендацій, зокрема: діалектичний – для дослідження теоретичних і нормативних положень щодо правового статусу (підрозділи 1.1., 1.2., 2.2, 2.3., та ін.); структурно-функціональний – для структуризації системи елементів правового статусу НБУ (підрозділи 1.2., 2.1., 2.2.) ; порівняльно-правовий – для вивчення та порівняння міжнародного досвіду щодо правового статусу центральних банків (підрозділи 2.2., 3.1.); моделювання – для вироблення пропозицій стосовно визначення перспектив удосконалення функціонування НБУ

(підрозділи 1.2., 2.2., 2.3.); компаративістики – під час дослідження міжнародного досвіду правового статусу національних банків (підрозділи 2.2., 3.1.).

Практичне значення отриманих результатів. Викладені в роботі висновки та пропозиції можуть використовуватися в:

- практичній діяльності у процесі удосконалення функціонування НБУ як державного регулятора;
- освітньому процесі під час викладання дисциплін «Банківське право України», «Фінансове право України»

Структура та обсяг роботи. Структура випускної кваліфікаційної роботи підпорядкована меті та завданням дослідження. Робота складається зі вступу, трьох розділів, що об'єднують вісім підрозділів, висновків, списку використаних джерел (114 найменувань). Повний обсяг роботи становить 114 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ

1.1. Особливості правового статусу Національного банку України

Правові засади діяльності НБУ реалізуються в його владних повноваженнях по управлінню банківською системою. Згідно зі ст. 2 «Правові основи діяльності Національного банку України» Закону України «Про Національний банк України», НБУ є особливим центральним органом державного управління. Цей закон визначає повноваження НБУ по управлінню готівковим грошовим обігом, державними цінними паперами й золотовалютними резервами та його органи управління [1].

У правовій літературі визначається, що управління державними фінансами є процесом впливу на фінансові відносини для їх упорядкування з метою реалізації публічних фінансових інтересів [2, с. 20]. З цих позицій державне управління банківською системою можна розглядати як процес організованого впливу держави на банківські відносини з метою стабільного й ефективного використання публічних фінансових ресурсів. Згідно з Конституцією України та Законом про НБУ державне управління банківською системою покладається на центральний банк.

У правових дослідженнях наголошується на відмінностях між державним управлінням і державним регулюванням банківської системи. Так, Т. М. Латковська зазначає, що державне управління банківською системою – це організований вплив держави на розвиток банківської системи владно-правовими методами, а державне регулювання банківською системою – це методи державного впливу НБУ на поведінку об'єкта управління – державні та комерційні банки [3, с. 12]. З урахуванням цих позицій автор вважає, що процес державного управління банківською системою реалізується в процесі нормотворчості та контрольної діяльності Президента України, Верховної Ради

України, Кабінету Міністрів України, органів судової влади та місцевого самоврядування в межах переданих їм державних повноважень. Проте, на відміну від регулювання, управління фінансами, як будь-який вид соціального управління, завжди має такі ознаки, як об'єктивність і системність, що складається з керуючої системи (суб'єкта), керованої системи (об'єкта), процесу впливу, прямих і зворотних зв'язків [4, с. 22]. Такої ж само думки дотримуються й інші дослідники теорії управління [5], зокрема теорії управління фінансами [6; 7]. Отже, з позицій теорії управління правильним є вважати діяльність з нормотворчості й контролю, притаманну вказаним суб'єктам, державним регулюванням банківської системи.

З юридичної точки зору правовий статус НБУ може бути визначений на декількох рівнях: 1) конституційному; 2) спеціальному законодавчому; 3) підзаконному (на рівні актів НБУ).

Конституційний рівень правового статусу НБУ пов'язується з метою його діяльності (ст. 93) та повноваженнями, притаманними виключно головному банку країни. Так, у ст. 100 Конституції України зазначається, що Рада Національного банку розробляє основні засади грошово-кредитної політики та здійснює контроль за її проведенням [8]. Конституцією України визначаються і основні засади формування центрального банку. Встановлено, що до відання Верховної Ради України належить призначення на посаду та звільнення з посади Голови НБУ за поданням Президента України й призначення та звільнення половини складу Ради Національного банку України [8, ст. 85]. Таким чином, завдання, повноваження й особливості формування центрального банку країни визначають його провідне місце в системі органів влади щодо правового регулювання та управління банківською діяльністю.

На законодавчому рівні правове положення Національного банку відповідно до Закону про НБУ визначається тим, що він виступає як державний, центральний, особливий, економічно самостійний, правотворчий, головний розробник грошово-кредитної політики держави, організатор розрахунків і банківської діяльності в цілому [1]. У літературі з адміністративного права

правовий статус НБУ на законодавчому рівні визначається тим, що НБУ згідно з чинним законодавством є юридичною особою, має відокремлене майно, що є об'єктом права державної власності та перебуває у його повному господарському віданні, і має статутний капітал у розмірі 10 млн грн, який є державною власністю і служить для забезпечення зобов'язань Національного банку України. Джерелом формування статутного капіталу НБУ є доходи його кошторису, а за необхідності – Державний бюджет України [9, с. 67].

На рівні відомчого правового регулювання НБУ ухвалив низку нормативних актів, якими було закріплено правове положення окремих підрозділів та служб самого банку (департаментів, територіальних управлінь, розрахунково-касових центрів і державної скарбниці) та визначено правове положення й порядок створення комерційних банків, а також завдання, функції і повноваження. Наприклад, таким актом є Положення НБУ № 385 «Про порядок створення та державну реєстрацію комерційних банків, відкриття їх філій, представниць, відділень» від 31.08.2001 р. [10].

Правовий статус (з латинської – стан, положення) розглядається в юридичній літературі як сукупність загальних прав, що визначають правоздатність й основні права та обов'язки, не відокремлені від осіб, органів, організацій, юридичних осіб) [11, с. 1042]. Отже, правовий статус суб'єкта визначається його правосуб'єктністю, яка складається з таких елементів, як правоздатність, дієздатність та деліктоздатність. В юридичній науці вивчаються цивільно-правовий статус, кримінально-правовий статус, адміністративно-правовий статус та інші й розробляється поняття «фінансово-правовий статус» [12, с. 187].

Вважається, що особливість правового статусу НБУ реалізується в повноваженнях, які притаманні лише цьому органу державного управління банківською діяльністю. В юридичній літературі сформувалася позиція стосовно особливого статусу центрального банку, яка характеризується відповідними рисами. Зазначається, що він повинен:

- 1) бути єдиним емісійним центром, який має монопольне право грошової емісії на території країни, зберігає і враховує національні золотовалютні резерви;
- 2) бути банком уряду, зобов'язаним підтримувати державні економічні програми, здійснювати кредитування дефіциту державного бюджету, розміщувати державні цінні папери;
- 3) бути органом стабільності національної грошової системи;
- 4) кредитувати комерційні банки, коли в них не вистачає коштів;
- 5) бути органом банківського нагляду, який підтримує необхідний рівень стандартизації в національній кредитній системі [14, с. 71].

Відповідно до чинного законодавства функції та повноваження НБУ, передбачені Конституцією України та іншими законами, центральний банк здійснює самостійно, незалежно від органів державної влади. Це є цілком логічним, оскільки за юридичною формою повноваження НБУ спрямовані на виконання головної цілі його діяльності, яка здійснюється за допомогою багатьох функцій, притаманних тільки центральному банку.

На жаль, офіційного тлумачення терміну «незалежність» центрального банку немає. Якщо звернутися до Великого тлумачного словника сучасної української мови, то термін «незалежність» пояснюється так: «який не залежить від кого-, чого-небудь, не підкоряється комусь, чомусь» [15, с. 601]. Інколи термін «незалежність» підмінюють терміном «самостійність». Вважаємо, що термін «незалежність» підкреслює відсутність залежності, термін «самостійність» означає наявність можливості діяти без сторонньої допомоги. Історично питання незалежності центрального банку, як правило, виникали в умовах нестабільних ситуацій у сфері грошово-кредитних відносин. Дослідження правового режиму виникнення та розвитку центрального банку переконує, що втручання державної влади у сферу діяльності центральних банків призводило до небажаних наслідків у грошово-кредитній сфері [16, с. 123].

У наш час принцип незалежності центрального банку стає актуальним питанням, хоча в деяких країнах він безпосередньо закріплюється законодавством. Однак не завжди законодавством країн визначено принцип

незалежності центрального банку, більш того, законодавством допускається можливість державних органів певним чином втручатися в грошово-кредитну діяльність центрального банку [17].

Як показує досвід багатьох країн, незалежність центрального банку залежить не лише від правового статусу центрального банку у власній країні. Дослідники зазначають, що факторами незалежності центральних банків виступають: 1) процедура призначення керівництва банку; 2) участь держави у формуванні статутного капіталу банку та розподілі прибутку; 3) ступінь відображення в законодавстві країни завдань і мети центрального банку; 4) ступінь втручання державних органів у грошово-кредитну політику; 5) фінансування державних видатків центральним банком країни [18, с. 85].

Досягнення світової науки у сфері дослідження правового статусу центрального банку завжди є цікавими та корисними, хоча слід зауважити, що підставами для формування практично будь-якого інституту в Україні мають виступати національні особливості, а вже в другу чергу – найбільш успішний досвід зарубіжних країн.

Центральний банк будь-якої країни за збереження національних особливостей у своїй фінансовій діяльності, по суті, залишається державним інститутом, що регулює грошовий обіг у готівковій та безготівковій формах. Його цілі та завдання реалізуються більшою мірою тоді, коли він підтверджує свій конституційно-правовий статус незалежного інституту і виконує власні функції у державній фінансовій діяльності.

Центральний банк України, як уже зазначалося, наділений особливим конституційно-правовим статусом, тобто його статус визначається Основним Законом держави, який має найвищу чинність порівняно з усіма іншими законами. Здійснюючи конституційну мету діяльності, центральний банк використовує чітко закріплені в спеціальному законодавстві державно-владні повноваження. Як зазначає О.М. Пастушенко, всі органи державної влади під час взаємодії з центральним банком повинні враховувати принцип легітимності його діяльності у сфері управління грошово-кредитною системою, забезпечений

конституційним закріпленням спрямованості всієї діяльності банку на захист і забезпечення стабільності національної валюти [19, с. 70].

Особливість фінансово-правового статусу центрального банку України, обумовлена чинним законодавством, підтримується його публічними функціями і повноваженнями у фінансовій системі держави. Так, повноваження із забезпечення стабільності грошової одиниці НБУ здійснює незалежно від органів державної влади, але в рамках державної грошово-кредитної політики, Основні засади якої розробляються Радою НБУ як керівним органом банку. Крім того, Конституція закріплює за Радою не лише розроблення основних засад грошово-кредитної політики, а й здійснення контролю за її проведенням. Таким чином, безпосередню відповідальність за стан національної грошової одиниці Конституція покладає на центральний банк держави.

Наявність національної валюти є однією з ознак державного суверенітету. Можливість же державних органів забезпечити її стабільність виступає одним із критеріїв ефективності державної влади. Тому конституційний принцип незалежності НБУ в процесі реалізації функції із забезпечення стабільності грошової одиниці не виключає обов'язку центрального банку взаємодіяти з органами державної влади.

Національному банку властиві характерні ознаки органів виконавчої влади, але при цьому, його суттєвою відмінністю є те, що він не входить до системи органів, яку очолює Кабінет Міністрів України, і не підпорядковується йому. Відповідно до конституційного законодавства НБУ є підзвітним Президенту та Верховній Раді України. Згідно з Конституцією (ст. 85, п. 18) Голова НБУ призначається на посаду та звільняється з посади Верховною Радою України за поданням Президента України [8].

Таким чином, закріпивши основи публічно-правового статусу НБУ, Конституція України покладає правове регулювання багатьох питань, пов'язаних зі здійсненням фінансових повноважень центрального банку, на чинне законодавство. Без якісного законодавства, без утворення необхідних інститутів, без ефективної взаємодії між усіма органами державної влади, без

співробітництва з підприємницькими структурами центральний банк навряд чи зміг би одноособово забезпечувати стабільність грошової одиниці.

У більшості держав конституційні норми щодо центрального банку складають основу його правового статусу в цілому та фінансово-правового статусу зокрема. Віднесення центральних банків до суб'єктів фінансового права зумовлено публічними цілями діяльності такого інституту. Центральний банк, виконуючи покладені на нього функції, здійснює фінансову діяльність.

У сучасній науковій літературі загальнотеоретичні аспекти правового статусу порівняно з категоріями «повноваження» та «правова компетенція» досліджуються досить ґрунтовно. Однак необхідно зазначити, що з цього питання відсутня єдність поглядів. Принциповими елементами компетенції більшість авторів вважає «права та обов'язки», «предмети ведення», «повноваження». Причиною різноманіття поглядів щодо питання про компетенцію виступають розбіжності у визначенні понять елементів, які складають поняття «компетенція». Це призводить до того, що різні автори, які дають на перший погляд однакові визначення компетенції, вкладають у них різний зміст [20, с. 21].

Науковці вказують, що термін «бюджетні права» не слід розуміти буквально: у цьому випадку йдеться про права особливого змісту, відмінні за своїми юридичними властивостями від прав, якими наділені суб'єкти інших галузей права, а також і окремих інститутів фінансового права. Такі особливості пояснюються тим, що бюджетні права за своїми юридичними властивостями в багатьох випадках наближаються до обов'язків та є значною мірою водночас і обов'язками [21, с. 113]. Таким чином, у більшості випадків бюджетні права та обов'язки об'єднуються в єдиному повноваженні, і такі повноваження відображають поєднання прав та обов'язків суб'єктів бюджетного права.

З цього приводу вчені зазначають, що термін «бюджетні права» можна тлумачити як повноваження або компетенцію відповідних суб'єктів, застосування якого зумовлюється традицією, пов'язаною з особливістю суб'єктів бюджетного права – державних та муніципальних утворень [22, с. 132]. Саме підкреслення

прав у цьому випадку ніби застерігає вищих суб'єктів утручатися в компетенцію нижчих, орієнтуючи останніх на активну поведінку.

В юридичній літературі повноваження розглядають як сукупність прав та обов'язків державних органів і громадських організацій, а також посадових та інших осіб, закріплену за ними в установленому законодавством порядку для здійснення покладених на них функцій [23, с. 590]. Як зазначають науковці, термін «повноваження» є близьким за своїм значенням до терміну «компетенція». Компетенція є сукупністю встановлених в офіційній – юридичній чи неюридичній – формі прав та обов'язків, тобто повноважень будь-якого органу або посадової особи, які визначають можливості цього органу або посадової особи ухвалювати обов'язкові до виконання рішення, організовувати та контролювати їх виконання, вживати у необхідних випадках заходів відповідальності [24, с. 196]. Отже, ці поняття є дуже схожими, «правовий статус» збігається з поняттям «повноваження», але можна простежити відмінності порівняно з філософськими категоріями «форма» і «зміст». З цих позицій правовий статус суб'єкта – це форма, а повноваження – це зміст його діяльності. «Компетенція», на наш погляд, є терміном більш соціальним, ніж правовим.

Поняття «компетенція», зокрема «бюджетна компетенція» є ширшим за поняття «права», зокрема «бюджетні права», оскільки охоплює і повноваження, і відповідальність, тому, визначаючи статус центрального банку, необхідно говорити про його бюджетні повноваження.

Повноваження керівних органів НБУ закріплено в Законі про НБУ та Бюджетному кодексі України. Згідно з чинним законодавством України Рада НБУ в процесі бюджетного управління держави наділена такими бюджетними повноваженнями:

- 1) розробляє Основні засади грошово-кредитної політики та здійснює контроль за їх виконанням;
- 2) здійснює аналіз впливу грошово-кредитної політики на стан соціально-економічного розвитку України;

3) затверджує кошторис доходів та витрат НБУ та подає Верховній Раді та Кабінету Міністрів до 1 вересня поточного року прогнозовані відомості про сальдо кошторису для включення до проекту Державного бюджету на наступний рік;

4) затверджує щорічно до 1 липня звіт про виконання кошторису НБУ та розподіл прибутку за звітний бюджетний рік;

5) вносить рекомендації Правлінню НБУ в межах розроблених Основних засад грошово-кредитної політики;

6) вносить рекомендації Кабінету Міністрів України стосовно впливу політики державних запозичень та податкової політики на стан грошово-кредитної сфери;

7) з метою забезпечення виконання Основних засад грошово-кредитної політики має право застосування відкладального вето щодо рішень Правління НБУ з питань порядку відрахувань доходів до Державного бюджету [1].

Стосовно участі Правління НБУ в процесі бюджетного управління держави визначено такі його бюджетні повноваження – воно ухвалює рішення: 1) щодо економічних засобів та монетарних методів, необхідних для реалізації Основних засад грошово-кредитної політики відповідно до ухвалених рішень Ради НБУ з цих питань та необхідності забезпечення стабільності і купівельної спроможності національної валюти; 2) щодо розподілу прибутку та порядку відрахувань доходів до Державного бюджету України.

Участь центрального банку в процесі управління бюджетними коштами держави відображена і в Конституції України, де закріплено, що Рада НБУ розробляє основні засади грошово-кредитної політики та здійснює контроль за її проведенням.

Аналізуючи законодавство України, можна стверджувати, що правовий статус НБУ визначається різними галузями законодавства, тобто має форму, яка складається під впливом комплексу норм. Отже, правовий статус НБУ складається з конституційних повноважень і повноважень галузевих, тобто адміністративно-правових, фінансово-правових і цивільно-правових.

Конституційні норми визначають основи правового статусу центрального банку України в фінансовій системі держави, необхідність виключно законодавчого регулювання таких відносин, як установлення принципів створення і функціонування банків, грошового, кредитного й інвестиційного ринків, визначення статусу національної валюти, а також статусу іноземних валют на території України.

У процесі здійснення функцій НБУ як особливого органу державного управління виникають відносини, які регулюються адміністративно-правовими нормами.

Регулювання грошового обігу і реалізація особливого статусу центрального банку у процесі діяльності НБУ породжує відносини, які є складовою предмету фінансового права. Як приклад повноважень фінансово-правового характеру НБУ в чинному законі закріплено такі: НБУ визначає і здійснює грошово-кредитну політику відповідно до розроблених Радою НБУ Основних засад грошово-кредитної політики, монопольно здійснює емісію національної валюти України та організовує її обіг, виступає кредитором останньої інстанції для банків, аналізує стан грошово-кредитних, фінансових, цінових і валютних відносин тощо.

Відносини, які виникають із договірних зобов'язань з приводу здійснення розрахункових, кредитних та інших операцій, регулюються цивільно-правовими нормами.

Отже, фінансово-правовий статус НБУ визначає правове положення цього банку в фінансових правовідносинах за його участі, зміст якого виражається сукупністю фінансово-правових прав та обов'язків, спрямованих на виконання поставлених перед ним завдань.

Заслуговує на увагу позиція, згідно з якою фінансово-правовий статус належить до комплексних понять, що охоплюють сукупність усіх правових статусів, які можуть мати суб'єкти фінансового права. Одним зі статусів, який належить до складу цієї комплексної категорії, є податково-правовий статус.

Правовідносини між Національним банком та іншими банками здебільшого будуються на принципах влади і підпорядкування, що зумовлено

повноваженнями центрального банку здійснювати банківське регулювання і нагляд. У цих правовідносинах, як правило, відсутня рівність сторін. Визначений законодавством як юридична особа, Національний банк має право укладати цивільно-правові угоди з державою та іншими банками. Як зазначають учені, управління грошово-кредитною діяльністю Національний банк здійснює як адміністративними методами за допомогою владних приписів, так і економічними методами – шляхом укладання різноманітних угод та правочинів із комерційними банками [22, с. 368].

Центральний банк видає і відкликає ліцензії на здійснення банківських операцій, чим безпосередньо впливає на обсяг податкової правосуб'єктності банків, здійснює функції контролю, зокрема щодо виконання банками норм Закону «Про Фонд гарантування вкладів фізичних осіб» [25] і сплати ними передбачених нормами Закону загальнодержавного збору. Це зумовлює і саму природу нормативно-правових актів, які видаються центральним банком на підставі делегованих йому державою повноважень. Нормативні акти, які містять рішення НБУ як особливого органу державного управління, належать до загальнообов'язкових правил поведінки, оскільки підлягають обов'язковій реєстрації в Міністерстві юстиції України

Отже, підсумовуючи вищевикладене, слід вважати, що на визначення місця центрального банку в системі органів управління державними фінансами впливає низка чинників, серед яких особливий правовий статус, повноваження, які регламентуються нормами різних галузей законодавства, правова форма дій державних органів законодавчої і виконавчої влади й особливості економічного стану держави та її фінансової політики в цілому.

1.2. Функції Національного банку України

Розкриття змісту правового статусу Національного банку України можливе через розкриття його функцій та основних напрямів діяльності.

У Новітньому філософському словнику поняття «функція» (лат. Functio -

здійснення, виконання) визначається як 1) діяльність, роль об'єкта в рамках деякої системи, до якої він належить; 2) вид зв'язку між об'єктами, коли зміна одного з них тягне за собою зміну іншого, при цьому другий об'єкт також називається функцією першого [26, с. 49].

Ю.С. Шемшученко функцією вважає роботу кого- або чого-небудь, обов'язок, коло діяльності будь-кого або будь-чого [27, с. 435].

Філософ Е.Ф. Губський під функціями пропонує розуміти зовнішні прояви властивостей будь-якого об'єкта в цій системі відносин. Функції, вважає філософ, характеризують загальну, типову взаємодію між суб'єктами та об'єктами соціального управління, стійкі, відносно самостійні, спеціалізовані види управлінської діяльності загалом [28, с. 315].

Теоретик О.Л. Копиленко зауважує, що функції - це провідні напрями діяльності органів державної влади або інших юридичних осіб, певна робота, коло їх діяльності, що здійснюється в порядку, встановленому законодавством [29, с. 162].

Адміністративіст В.С. Четверіков констатує, що функція - це діяльність, робота; функції - це види діяльності, робіт, за допомогою яких вирішуються завдання [30, с. 8].

У теорії адміністративного права функції - це відносно самостійні однорідні частини змісту управлінської діяльності, в яких виражається владно-організаційний вплив суб'єкта управління на конкретний об'єкт. Разом вони становлять зміст, в основі якого визначальною ланкою є мета (те, до чого хтось прагне, чогось хоче досягти; ціль; заздалегідь намічене завдання; замисел) як кінцевий результат існування і функціонування тієї або іншої системи [31, с. 12].

Таким чином, функції: 1) визначають основні види діяльності; 2) зміст основних видів управлінської діяльності; 3) є інструментом виконання завдань і досягнення цілей.

Отже, пропонуємо під функціями розуміти види діяльності суб'єкта, які він здійснює на будь-якому етапі свого функціонування з метою досягнення поставлених цілей. На нашу думку, реалізація відповідних цілей обов'язково

приводить суб'єкт у дію, незалежно від того, якими є функції (основними чи додатковими тощо).

Якщо розглядати саме функції Національного банку України, то потрібно враховувати подвійний статус Національного банку України як центрального банку країни та як особливого органу державної влади в банківській сфері.

Розглядаючи питання функцій центрального банку, В.Г. Савенкова розуміє під функціями центрального банку основні прояви властивостей його діяльності, які законодавчо відрізняють центральний банк від інших банків [32, с. 17].

В.С. Четверіков пропонує класифікувати функції таким чином: 1) основні (предметні) функції, для здійснення яких утворений відповідний орган державного управління; 2) забезпечувальні, які необхідні для успішної реалізації предметних функцій. Для здійснення забезпечувальних функцій створюються спеціальні організаційні структури, зазвичай вони є структурними підрозділами органу управління, утвореного для реалізації предметних функцій. До забезпечувальних функцій можуть належати: правові, інформаційні, внутрішньо-організаційні, кадрові, фінансові, матеріально-технічні, соціальні та інші, що створюють сприятливі умови для реалізації предметних функцій відповідного органу управління [33, с. 8].

Водночас, досліджуючи засади банківської діяльності, М. М. Агарков пропонує виділяти такі функції, які характерні для банку: 1) збирання чужих коштів; 2) надання кредиту; 3) сприяння платіжному обігу. Крім цих основних функцій, банк виконує й деякі інші, наприклад, у галузі товарної торгівлі (товарно-комісійні операції), торгівлі фондовими цінностями тощо [34, с. 57]. Такі функції, звичайно, впливають з аналізу операцій, що здійснюють кредитно-фінансові посередники. Провідні науковці у сфері банківського права вважають погляд М.М. Агаркова щодо класифікації функцій банку таким, що найбільше відповідає сучасному розумінню поняття банківської операції [35, с. 92].

Відповідно до положень Закону України «Про банки і банківську діяльність», функції банків, залежно від видів діяльності, які притаманні банкам, поділяються на управлінську, організаторську, централізовану, представницьку,

страхового посередника, надання кредитів та управління операціями, пов'язаннями з кредитуванням, банківського нагляду [36].

О.С. Любунь та Л.К. Воронова визначають основні й додаткові функції центрального банку. Автори пропонують до основних функцій відносити ті, від яких залежить проведення монетарної політики, тобто регулюючі, контрольні й обслуговуючі. До регулюючих функцій належать: 1) управління сукупним грошовим обігом у державі; 2) регулювання грошово-кредитної сфери; 3) регулювання попиту та пропозиції на кредит. Контрольні функції охоплюють: 1) здійснення контролю за функціонуванням кредитно-банківської системи; 2) організацію системи банківського нагляду; 3) проведення валютного контролю. Обслуговуючі функції полягають: 1) в організації платіжно-розрахункових відносин усередині системи; 2) у виконанні центральним банком ролі агента уряду. Додаткові функції центрального банку безпосередньо не пов'язані з проведенням монетарної політики. До них, як правило, зараховують надання послуг клієнтурі через установа кореспондентських відносин з іншими банками, представництво держави в міжнародних відносинах, де співробітництво здійснюється між центральними банками; відстеження тенденцій розвитку попиту та пропозиції на грошові активи тощо [37, с. 256; 38, с. 124].

На нашу думку, функції центрального банку, які автором віднесено до другого рівня, мають обмежувальний характер, адже, відповідно до Конституції України та Закону України «Про Національний банк України», функції Національного банку України поділяються на основну функцію та інші функції, при чому, інші функції явно виходять за межі аналітичних та статистичних досліджень, які здійснює Національний банк України.

Вважаємо, що функції Національного банку України повинні визначатися з урахуванням дворівневості банківської системи України та його домінантності в банківській системі.

Ми поділяємо думку Т.А. Латковської, яка пропонує розглядати функції Національного банку України як складові механізму управління фінансами, а під функціями управління розуміти відносно самостійні й однорідні частини змісту

управлінської діяльності, в яких виявляється владно-організаційний вплив суб'єкта управління, спрямований на забезпечення життєво важливих потреб взаємодіючого з ним керованого об'єкта [39, с. 20].

Досліджуючи фінансово-правовий статус Національного банку України, пропонуємо поділяти функції Національного банку України таким чином: правотворчі функції; організаційні функції; економічні функції; методологічна функція; контрольна функція; міжнародна функція [40, с. 80].

За фінансово-правовим призначенням діяльності Національного банку України функції поділяються на публічні й непублічні. Публічні функції Національного банку України поділяються на основні (функції банківського регулювання) та інші (правотворчі, методологічні, організаційні, економічні, міжнародні, контрольні). Непублічні функції, тобто внутрішньо-управлінські, притаманні Національному банку України як суб'єкту керування власними структурними підрозділами та організаціями [40, с. 84].

Національний банк України має також велику кількість інших повноважень, причому закони встановлюють переліки повноважень при виконанні таких функцій: встановлення принципів діяльності та видів операцій Національного банку; затвердження кошторису Центробанку; - проведення організаційного впорядкування; встановлення типів фондів та їх розміру, а також процедури їх використання; визначення розміру кредитів на покриття видатків при господарюванні з державним бюджетом, а також правил емісій; надання дозволу на обіймання особами посад у спостережних та контрольних органах комерційних банків; прийняття регламенту роботи Ради Національного банку України.

На нашу думку, у даному випадку здійснюється сліпе ототожнення прав Національного банку України та його функцій, що є неприпустимим. Як ми зазначали в попередньому підрозділі, права та обов'язки Національного банку України зумовлені його функціями, однак функції визначають безпосередньо напрями необхідної поведінки суб'єкта, а права та обов'язки - його правовий статус.

Л.К. Воронова поділяє функції Національного банку України на основні

(базові) та додаткові. До основних функцій науковець відносить монопольну емісію готівки і розроблення й реалізацію грошово-кредитної політики. За центральним банком як представником держави законодавчо закріплено емісійну монополію щодо банкнот, тобто загальнонаціональних кредитних коштів, які є загальновизнаним остаточним засобом погашення боргових зобов'язань. Водночас така думка відрізняється від законодавчо визначеної, відповідно до якої головною функцією Національного банку України є саме забезпечення стабільності грошової одиниці України. Також всі функції Національного банку України можна об'єднати у дві групи: організаційні (організація та управління грошовим обігом) і функції захисту інтересів вкладників та кредиторів. У межах цих функцій Національний банк України і видає нормативно-правові акти [41, с. 90].

Водночас функції Національного банку України чітко встановлено банківським законодавством (Конституцією України, законами України «Про Національний банк України», «Про банки і банківську діяльність», Господарським кодексом України тощо. Аналіз їх свідчить про призначення Національного банку України, з однієї сторони, як особливого органу державного управління в банківській сфері, що обумовлює його фінансово- правовий статус і місце в системі органів державної влади, а з іншої - як державного органу з внутрішньою структурою будови й особливостями управління підлеглими суб'єктами (власними організаційними утвореннями та іншими державними й комерційними банками). Відповідні функції щодо здійснення управління закон покладає на членів Ради Національного банку України, його Голову та заступника, Правління Національного банку України, Голову Правління Національного банку України, філії Національного банку України, територіальні управління та інші структури (ст. 14-19, ст. 23 Закону України «Про Національний банк України»).

Отже, функції Національного банку України: визначають спрямованість та види діяльності Національного банку України; обумовлені особливими завданнями Національного банку України; визначають роль та значення

Національного банку України в банківській системі; виражають владно-організаційний вплив Національного банку України як особливого суб'єкта в публічному управлінні та в банківській системі.

Статтею 99 Конституції України та ст. 6 Закону України «Про Національний банк України» визначено, що забезпечення стабільності грошової одиниці є основною функцією центрального банку держави - Національного банку України [8; 1].

З метою виконання основної функції Національний банк України повинен сприяти: у межах повноважень фінансовій стабільності, у тому числі стабільності банківської системи за умови, що це не перешкоджає досягненню пріоритетної цілі; дотриманню стійких темпів економічного зростання та підтримці економічної політики Уряду України за умови, що це не перешкоджає досягненню цілей щодо цінової та фінансової стабільності.

Точне та неухильне виконання зазначених завдань разом із підтримкою стійких темпів економічного зростання є факторами і навіть передумовами забезпечення цінової стабільності держави. Так, на сьогодні спостерігається дезінфляційний тренд, за яким річний приріст споживчих цін зменшився із 43,3 % у грудні 2016 р. до 12,1 % у листопаді 2017 р. З одночасним формуванням ознак стабілізації валютного ринку збільшують вікно можливостей для взаємного посилення цінової стабільності, економічного зростання, а також фінансової стабільності, у тому числі стійкості банківської системи.

Водночас ст. 7 Закону України «Про Національний банк України» визначено низку функцій, які також виконує Національний банк України, однак вони належать до категорії «інші функції». Утім, на нашу думку, така чітка визначеність законодавця функцій Національного банку України на основні та інші є не досить обґрунтованою, адже аналіз видів інших функцій Національного банку України свідчить про те, що в даному переліку містяться види діяльності, без виконання яких ускладнюється, а інколи й унеможлиблюється виконання основної функції. Розглянемо більш детально види і сутність інших функцій Національного банку України.

Статтею 7 Закону [1] передбачено, що Національний банк України виконує такі функції:

- 1) відповідно до розроблених Радою Національного банку України Основних засад грошово-кредитної політики, визначає та проводить грошово-кредитну політику;
- 2) монопольно здійснює емісію національної валюти України та організує готівковий грошовий обіг;
- 3) виступає кредитором останньої інстанції для банків й організує систему рефінансування;
- 4) встановлює для банків правила проведення банківських операцій, бухгалтерського обліку і звітності, захисту інформації, коштів та майна;
- 5) організовує створення та методологічно забезпечує систему грошово-кредитної і банківської статистичної інформації та статистики платіжного балансу;
- 6) регулює діяльність платіжних систем та систем розрахунків в Україні, визначає порядок і форми платежів, у тому числі між банками;
- 7) визначає напрями розвитку сучасних електронних банківських технологій, створює та забезпечує безперервне, надійне та ефективне функціонування, розвиток створених ним платіжних та облікових систем, контролює створення платіжних інструментів, систем автоматизації банківської діяльності та засобів захисту банківської інформації;
- 8) здійснює банківське регулювання та нагляд на індивідуальній та консолідованій основі;
- 9) здійснює погодження статутів банків і змін до них, ліцензування банківської діяльності та операцій у передбачених законом випадках, веде Державний реєстр банків, Реєстр аудиторських фірм, які мають право на проведення аудиторських перевірок банків;
- 10) веде офіційний реєстр ідентифікаційних номерів емітентів платіжних карток внутрішньодержавних платіжних систем;
- 10-1) здійснює попередню кваліфікацію осіб, які можуть брати участь у

виведенні неплатоспроможних банків з ринку, та складає перелік таких осіб;

11) представляє інтереси України в центральних банках інших держав, міжнародних банках та інших кредитних установах, де співробітництво здійснюється на рівні центральних банків;

12) здійснює відповідно до визначених спеціальним законом повноважень валютне регулювання, визначає порядок здійснення операцій в іноземній валюті, організовує і здійснює валютний контроль за банками та іншими фінансовими установами, які отримали ліцензію Національного банку на здійснення валютних операцій;

13) забезпечує накопичення та зберігання золотовалютних резервів та здійснення операцій з ними та банківськими металами;

14) аналізує та прогнозує динаміку макроекономічних, грошово-кредитних, валютних та фінансових показників, у тому числі складає платіжний баланс;

15) організує інкасацію та перевезення банкнот і монет та інших цінностей, видає ліцензії на право інкасації та перевезення банкнот і монет та інших цінностей;

16) реалізує державну політику з питань захисту державних секретів у системі Національного банку;

17) бере участь у підготовці кадрів для банківської системи України;

18) визначає особливості функціонування банківської системи України в разі введення воєнного стану чи особливого періоду, здійснює мобілізаційну підготовку системи Національного банку;

19) вносить у встановленому порядку пропозиції щодо законодавчого врегулювання питань, спрямованих на виконання функцій Національного банку України;

20) здійснює методологічне забезпечення з питань зберігання, захисту, використання та розкриття інформації, що становить банківську таємницю;

21) здійснює відповідно до компетенції повноваження у сфері депозитарного обліку;

22) забезпечує облік і зберігання переданих йому цінних паперів та інших коштовностей, що конфісковані (заарештовані) на користь держави та/або таких, які визнані безхазяйними, для чого може відкривати рахунки в цінних паперах у депозитарних установах;

23) здійснює інші функції у фінансово-кредитній сфері в межах своєї компетенції, визначеної законом;

24) визначає порядок проведення в Україні маршрутизації, клірингу та взаєморозрахунків між учасниками платіжної системи за операціями, які здійснені в межах України із застосуванням платіжних карток, емітованих банками-резидентами;

25) створює Засвідчувальний центр для забезпечення реєстрації, засвідчення чинності відкритих ключів та акредитації центрів сертифікації ключів, визначає порядок застосування електронного підпису, у тому числі електронного цифрового підпису в банківській системі України та суб'єктами переказу коштів;

26) видає ліцензії небанківським фінансовим установам, які мають намір стати учасниками платіжних систем, на переказ коштів без відкриття рахунків та відкликає їх відповідно до законодавства;

27) веде реєстр платіжних систем, систем розрахунків, учасників цих систем та операторів послуг платіжної інфраструктури;

28) здійснює нагляд (оверсайт) платіжних систем та систем розрахунків;

29) здійснює державне регулювання та нагляд у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення за небанківськими фінансовими установами-резидентами, які є платіжними організаціями та/або членами/учасниками платіжних систем у частині надання ними фінансової послуги щодо переказу коштів на підставі відповідних ліцензій, зокрема Національного банку України (крім операторів поштового зв'язку в частині здійснення ними переказу коштів);

30) здійснює аналіз стану фінансової системи щодо фінансової

стабільності [1, ст. 7].

Водночас, проаналізувавши викладені вище функції Національного банку України, вважаємо, що серед них є такі (відповідно до розроблених Радою Національного банку України Основних засад грошово-кредитної політики визначає та проводить грошово-кредитну політику; монопольно здійснює емісію національної валюти України та організує готівковий грошовий обіг; здійснює банківське регулювання та нагляд на індивідуальній і консолідованій основі) основні функції Національного банку України, а віднесення їх до категорії «інших функцій» Національного банку України є не зовсім правильним з певних підстав.

Першою з функцій, яку слід віднести до основних функцій Національного банку України, є визначення та проведення грошово-кредитної політики. Рада Національного банку України розробляє Основні засади грошово-кредитної політики на підставі пропозицій, наданих Правлінням Національного банку України, публікує їх в офіційних виданнях та подає щорічно до 15 вересня до Верховної Ради України для інформування, а також здійснює контроль за її проведенням та аналіз впливу грошово-кредитної політики України на стан соціально-економічного розвитку України й розробляє пропозиції щодо внесення відповідних змін до неї.

Рішенням Ради Національного банку України «Про діяльність Правління Національного банку України щодо виконання Основних засад грошово-кредитної політики за 2015 рік та 9 місяців 2016 року» від 24 листопада 2016 р. № 1.1 [42; 43] визначено, що за результатами здійснення грошово-кредитної політики у I-III кварталах 2016 р. споживча інфляція в річному вимірі сповільнилася з 43,3 % в грудні 2015 р. до 12,4 % у жовтні 2016 р. (у вересні вона становила 7,9 %).

Водночас Основними засадами грошово-кредитної політики на 2017 рік та середньострокову перспективу [44] визначено, що під час виконання своєї основної функції Національний банк України має виходити з пріоритетності досягнення та підтримки цінової стабільності в державі. Національний банк у межах своїх повноважень сприяє фінансовій стабільності, у тому числі

стабільності банківської системи за умови, що це не перешкоджає досягненню цілі щодо цінової стабільності. Національний банк України також сприяє додержанню стійких темпів економічного зростання та підтримує економічну політику Кабінету Міністрів України за умови, що це не перешкоджає досягненню цілей щодо цінової та фінансової стабільності.

Таким чином, реалізація зазначеної функції дає можливість: 1) знизити інфляцію до однозначних рівнів, визначених законодавством України; стабілізувати валютний ринок та обмінний курс гривні; 3) оздоровити банківську систему в частині забезпечення прозорості її функціонування, сумлінного виконання взятих на себе зобов'язань як у відносинах з банками-партнерами і власними клієнтами, так і державою, зокрема, Національним банком України; 4) відновити довіру до банківської системи України загалом; 5) ввести та усунути адміністративні обмеження на валютному ринку.

Отже, запровадження ефективної та дієвої грошово-кредитної політики дає можливість забезпечити незалежну банківську систему і стабільний соціально-економічний розвиток України. Визначальне пріоритетне місце в її формуванні належить Національному банку України. Дії Національного банку України мають координуватись із зусиллями Президента України, Уряду України, Верховної Ради України щодо забезпечення розвитку економіки, відновлення довіри до банківської системи, привабливого інвестиційного середовища, зацікавлення внутрішнього інвестора.

Саме тому визначення та проведення грошово-кредитної політики є однією з основних функцій Національного банку України.

Другою, на нашу думку, головною функцією, є монопольне здійснення емісії національної валюти України та організація готівкового грошового обігу.

Емісія грошей (issue of money) - це випуск в обіг нових грошових знаків (від лат. emissio - випуск). Емісія грошей є однією з найважливіших функцій центрального банку, якому належить монопольне право емісії національної валюти та організації її обігу. Здійснюючи емісію, Національний банк України намагається забезпечити таку кількість грошей в обігу, яка необхідна для

обслуговування процесу обміну товарами та послугами в економіці.

Обсяг емісії грошей розраховується на підставі прогнозних макроекономічних показників розвитку економіки: обсягу валового внутрішнього продукту, інфляції, параметрів бюджету, доходів населення тощо.

Емісія, як правило, здійснюється в безготівковій формі шляхом зарахування відповідної суми коштів на кореспондентські рахунки банків у Національного банку України. Коли ж гроші вилучаються з обігу, то відповідна сума, навпаки, списується з цих рахунків [45, с. 319].

Процедура емісії суворо регламентована і здійснюється Національним банком України через валютний, фондовий та кредитний канали й забезпечується отриманням Національного банку України еквівалентного обсягу іноземної валюти або ліквідних фінансових інструментів. За необхідності через ці ж канали відбувається й вилучення грошей з обігу.

Через валютний канал гроші випускаються/вилучаються шляхом здійснення Національним банком України операцій з купівлі/продажу іноземної валюти на міжбанківському ринку. Через фондовий канал гроші випускаються/вилучаються шляхом здійснення Національного банку України операцій з купівлі/продажу на відкритому ринку державних цінних паперів. Через кредитний канал гроші випускаються шляхом здійснення Національного банку України підтримки ліквідності банків через механізми рефінансування. При цьому кошти випускаються на зворотній основі під відповідне забезпечення, яке надається Національним банком України в заставу на визначений термін (від 1 до 365 днів залежно від інструменту рефінансування), після якого повертаються до Національного банку України та вилучаються з обігу.

Готівкові гроші випускаються в обіг виключно в обмін на безготівкові. Відбувається це в процесі економічної діяльності. При виникненні у клієнтів банків потреб у готівкових коштах банки отримують їх у Національному банку України з одночасним списанням еквівалентної суми безготівкових коштів з їхнього кореспондентського рахунку в Національного банку України [46].

Третьою, на нашу думку, основною функцією Національного банку є

здійснення банківського регулювання й нагляд на індивідуальній та консолідованій основі.

Цю функцію законодавець розглядає як одну з функцій Національного банку України, але в «інших функціях», які встановлено ст. 7 Закону [1]. Реалізація даної функції передбачає здійснення таких видів діяльності: створення системи норм, що регулюють банківську діяльність; визначення загальних принципів банківської діяльності, встановлення порядку проведення банківського нагляду та притягнення до відповідальності; здійснення, відповідно до визначених спеціальним законом повноважень, валютного регулювання. Зазначені види діяльності є дуже важливими для Національного банку України, оскільки банківське регулювання охоплює правотворчі та контрольно-наглядові повноваження Національного банку України. Саме тому, на нашу думку, функцію банківського регулювання та нагляду на індивідуальній та консолідованій основі не можна розглядати як «одну з функцій» та цілком логічно вважати основними функціями Національного банку України.

Таким чином, пропонуємо внести зміни до ч. 1 ст. 6 Закону України «Про Національний банк України» та викласти її в такій редакції:

«Відповідно до Конституції України, основними функціями Національного банку є забезпечення стабільності грошової одиниці України; визначення та проведення грошово-кредитної політики; монопольне здійснення емісії національної валюти України та організація готівкового грошового обігу; здійснення банківського регулювання та нагляду на індивідуальній і консолідованій основі».

Водночас вважаємо, що функціями Національного банку України є всі його види діяльності, які він здійснює на будь-якому етапі свого функціонування з метою досягнення та підтримання цінової стабільності в державі, у тому числі стабільності банківської системи.

Пропонуємо функції Національного банку України класифікувати таким чином:

- 1) залежно від поставленої мети: а) основні; б) супутні;

2) залежно від середовища їх реалізації: а) внутрішні - функціонування в середині країни; б) зовнішні - представництво на міжнародному рівні в Міжнародному валютному фонді, Світовому банку, Банку міжнародних розрахунків тощо;

3) залежно від спрямування: а) організаційні; б) контрольно-наглядові; в) фінансово-економічні; г) реєстраційні; д) регулюючі;

4) залежно від ролі в банківській системі: а) власні; б) кореспондуючі.

РОЗДІЛ 2

СТРУКТУРА ПРАВОВОГО СТАТУСУ НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ

2.1. Поняття та елементи правового статусу Національного банку України

Дослідження сутності поняття та структури адміністративно-правового статусу Національного банку України є складним і багатоетапним процесом, оскільки передбачає необхідність висвітлення особливостей функціонування Національного банку України в правовій системі. Розкриваючи елементи адміністративно-правового статусу Національного банку України, слід враховувати його особливості як центрального банку України, що, відповідно до законодавства України, не належить до жодної з гілок влади та є особливим центральним органом державного управління.

Як особливий суб'єкт права Національний банк України з метою здійснення покладених на нього завдань, функцій та обов'язків, реалізуючи свою правоздатність, вступає в різні правовідносини з усіма суб'єктами публічної адміністрації, у тому числі й адміністративно-правові. Водночас, залежно від змісту завдань, функцій, компетенції, повноважень та інших елементів адміністративно-правового статусу Національного банку України, визначається специфіка його спрямованості та функціонування механізму державного управління.

Таким чином, на даному етапі необхідно розкрити сутність поняття та елементів адміністративно-правового статусу Національного банку України.

Традиційно в науці «Теорії держави і права» теоретики під поняттям «статус» розуміють стан, становище, позицію в будь-якій структурі, системі [47, с. 426].

Науковці поняття «статус» у загальному вигляді визначають як «... щось стабільне, основне у правовому стані суб'єкта, яке разом з правосуб'єктністю

містить також певне коло основних прав і обов'язків». С. В. Ківалов стверджує, що «конкретні права і обов'язки відображають специфіку реального правового становища особи, яке пов'язано більше з наявністю тих чи інших юридичних фактів, а не основою загального становища суб'єкта в даній правовій системі» [48, с. 70].

Таким чином, залежно від обсягу та змісту прав і обов'язків суб'єкта (фізичної чи юридичної особи), визначаються його роль та становище як конкретного учасника правових відносин, а також обсяг його правосуб'єктності.

З урахуванням сфери діяльності суб'єкта права й того, якими нормами визначається його становище в певній ієрархічній системі права, а також залежно від його соціальної ролі, статус може бути: правовий, професійний, соціально-побутовий, культурний тощо. У даному разі нас цікавить безпосередньо правовий статус юридичної особи, якою є Національний банк України.

І. А. Покровський зазначає, що «наявність у кожного суб'єкта правового статусу розкриває таку важливу ознаку права, як універсальність, хоча головною метою права є регулювання суспільних відносин, його регламентуючий вплив розповсюджується і на інших суб'єктів, таких як: держава, юридичні особи, органи місцевого самоврядування тощо. Здійснюючи регулятивний вплив на певні суспільні відносини, право надає їм юридичної (правової) форми, яка характеризується наявністю стійких зв'язків між правовими соціальними явищами, що, з огляду на їх важливість для суспільства, потребує правової регламентації з боку держави. Тобто в площині юридичної форми суспільні відносини отримують правову регламентацію, а суб'єкти цих відносин - відповідний статус. Статус учасників у суспільних відносинах регламентується певними соціальними нормами, не є винятком і правовий статус суб'єкта, який визначається нормами права» [49, с. 36].

Аналізуючи погляди вищезазначених науковців стосовно їхньої правової позиції щодо визначення понять «статус» та «правовий статус», на нашу думку, статус є особливою ознакою, яка вказує на певний стан учасника суспільних відносин, що урегульований відповідними нормами права і характеризується

наявністю в суб'єкта комплексу юридичних прав та обов'язків, тобто на певну правоздатність та дієздатність особи. В.С. Нерсисянц у цьому контексті зазначає, що «саме права, обов'язки та свободи у своїй сукупності й утворюють правовий статус, який відображає особливості соціальної структури суспільства, рівень демократії та стан законності» [50, с. 225].

Більш ширший підхід та розуміння правового статусу висловлює О. В. Зайчук, який зауважує, що «правовий статус являє собою специфічний індикатор, який відображає реальний стан взаємодії держави з іншими суб'єктами права» [51, с. 219].

Цікавою та неординарною є думка О.А. Музики-Стефанчук, яка зазначає, що «правосуб'єктність є категорією можливості, а правовий статус - категорією дійсності» [52, с. 119].

Отже, правовий статус - це обсяг законодавчо визначених прав і обов'язків суб'єкта права, які визначають межі можливої та необхідної поведінки особи, а також міра юридичної відповідальності, що настає в разі порушення вимог норм права, які визначають правовий статус.

Водночас, залежно від сфери діяльності суб'єкта права, обсягу прав та обов'язків, змісту норми права, яка визначає правовий статус особи (юридичної, фізичної), правовий статус може бути декількох видів: конституційно-правовий, цивільно-правовий, адміністративно-правовий, господарсько-правовий, фінансово-правовий (бюджетно-правовий) тощо.

Аналізуючи повноваження та компетенцію, організаційну структуру Національного банку України, можемо констатувати, що цей орган є особливим, адже одночасно має декілька видів правового статусу, що пов'язано з його подвійною роллю в державі.

З даного приводу наведемо погляди науковців, які досліджували поняття та особливості правового статусу Національного банку України. Так, О.А. Лукашева, досліджуючи правовий статус Національного банку України, зауважує, що він поєднує два елементи: внутрішній (функціонально - регулятивний), який визначає особливості участі Національного банку України в

управлінні, регулюванні відповідним об'єктом (грошовим обігом) згідно з функціями банку в законодавчо встановлених формах, і зовнішній - як особливого центрального органу державного управління в системі органів держави і рівень його незалежності [53, с. 111].

О.П. Орлюк зазначає, що «закріплення статусу центрального банку як особливого центрального органу державного управління передбачає виведення його з-під юрисдикції центрального органу виконавчої влади» [54, с. 219]. Однак, Національний банк України за часи його існування ніколи не підпорядковувався будь-якому центральному органу виконавчої влади. Утім, Національний банк України перебуває в постійному взаємозв'язку з Кабінетом Міністрів, міністерствами та іншими центральними органами виконавчої влади. Ці відносини не можна назвати відносинами підпорядкування. Водночас Національний банк України підзвітний лише Верховній Раді України та Президенту України.

Розглядаючи правовий статус Національного банку України, А. О. Селіванов акцентує увагу на його комплексному характері, що притаманний статусу органів держави, а також відзначає, що він (правовий статус) складається з конституційної правосуб'єктності та галузевих статусів (адміністративно-правового і цивільно-правового) [55, с. 64]. Ми поділяємо таку думку, однак вважаємо, що розгалуженість правового статусу Національного банку України за галузевою ознакою є значно ширшою, адже правовий статус Національного банку України в тій чи іншій галузі визначається безпосередньо його роллю та участю у відповідних взаємовідносинах.

І.Б. Заверуха звертає увагу на необхідність включення центрального банку до структури органів держави як автономного органу влади [56, с. 69]. На противагу такому погляду зазначимо, що після отримання автономного статусу самостійного органу Національний банк України може втратити, по-перше, свою незалежність, по-друге, виникає питання: яким чином у такому разі буде визначатися місце Національного банку України в банківській системі, якщо Національний банк України стане самостійним органом влади?

Таким чином, розкривши сутність теоретичних поглядів науковців щодо видів правового статусу Національного банку України, зазначимо, що при визначенні змісту відповідного статусу Національного банку України необхідно враховувати такі особливості:

- по-перше, зважаючи на специфічну мету створення, завдання, функції, повноваження та компетенцію Національного банку України, варто визначити правовий статус Національного банку України як комбінований, тобто факт існування декількох видів правового статусу Національного банку України;
- по-друге, при визначенні правового статусу Національного банку України потрібно брати до уваги різнобічність участі Національного банку України в різних сферах суспільних відносин;
- по-третє, необхідно враховувати подвійний статус Національного банку України: 1) як особливого органу державного управління, 2) як центрального банку країни, що посідає чільне місце в банківській системі країни.

Розглянемо види правових статусів, які має Національний банк України залежно від ролі в правовій системі, обсягу повноважень та компетенції у фінансово-економічній діяльності держави.

Нормами Конституції України визначено, що головною функцією Національного банку України є забезпечення стабільності грошової одиниці. Водночас Рада Національного банку України розробляє головні засади грошово-кредитної політики та здійснює контроль за її проведенням. Отже, Національний банк України є суб'єктом правовідносин, який виконує функції щодо забезпечення стабільності грошової одиниці, розроблення засад кредитної політики, організації контролю та нагляду за її проведенням. Під час виконання вищезазначених функцій Національний банк України виступає як орган конституційної юрисдикції з відповідним конституційно-правовим статусом, який визначений нормою права, що має найвищу юридичну силу - Конституцією України.

Відповідно до ст. 4 Закону України «Про Національний банк України», Національний банк України є юридичною особою публічного права, що

передбачає проходження процедури державної реєстрації, що впливає з визначення юридичної особи. Після реєстрації у встановленому законом порядку юридична особа наділяється цивільною правоздатністю і дієздатністю, може бути позивачем та відповідачем у суді, тобто в даному разі можна констатувати про наявність цивільно-правового статусу Національного банку України. Так, відповідно до ст. 42 Закону України «Про Національний банк України», Національний банк України є суб'єктом, який здійснює фінансові та інші види операцій, що необхідні для забезпечення виконання своїх функцій, при цьому має право встановлювати плату за надані ним відповідно до закону послуги (здійснені операції).

Отже, наявність цивільно-правового статусу Національного банку України визначає його як суб'єкта, який пройшов процедуру державної реєстрації й отримав статус юридичної особи публічного права та здійснює відвідні фінансові операції як безоплатно, так і за плату.

Наступним видом правового статусу, яким наділений Національний банк України, на нашу думку, є фінансово-правовий статус.

Розглядаючи поняття та елементи фінансово-правового статусу органу публічної адміністрації Н.В. Осадча зазначає, що фінансово-правовий статус держави як суб'єкта фінансового права охоплює систему таких елементів: завдання і функції органу в галузі бюджету; правовий режим функціонування публічних фондів коштів, що перебувають у власності держави; здійснення нормотворчої діяльності для забезпечення найбільш ефективної реалізації прав та обов'язків усіма суб'єктами фінансового права; єдина фінансова політика органів державної влади; компетенція, а відтак, і визначення кола прав та обов'язків держави у сфері фінансової діяльності; відповідальність держави перед людиною, громадянином, народом за невиконання покладених на неї функцій та обов'язків [57, с. 149].

Запропонована автором конструкція фінансово-правового статусу є досить схожою з елементами адміністративно-правового статусу органу публічної адміністрації, однак відрізняється сферою діяльності, тобто предметом, об'єктом,

управлінськими завданнями, функціями тощо. Як ключовий елемент сучасної банківської системи Національний банк України наділений спеціальною компетенцією у сфері фінансів та грошового обігу. Він відіграє роль «провідника» офіційної грошово-кредитної політики та здійснює фінансову діяльність держави.

Беручи до уваги законодавчо визначений факт наявності в Національного банку України статусу особливого центрального органу державного управління, можна констатувати про наявність у Національного банку України певного фінансово-правового статусу з таких підстав:

- джерелами формування статутного капіталу Національного банку України є частина його прибутку до розподілу, а за необхідності - Державний бюджет України;
- у разі недостатності коштів загальних резервів перевищення витрат Національного банку України над його доходами компенсується за рахунок коштів Державного бюджету України наступного за звітним року;
- після спрямування прибутку до розподілу на відповідно визначені законом цілі, прибуток до розподілу підлягає перерахуванню до Державного бюджету України у повному обсязі;
- Національний банк України не має права перераховувати до Державного бюджету України суму частини прибутку до розподілу більшу, ніж визначена в річній фінансовій звітності, що підтверджена зовнішнім аудитом та затверджена Радою Національного банку України;
- Кабінет Міністрів України, місцеві державні адміністрації, виконавчі органи відповідних місцевих рад зобов'язані зберігати бюджетні кошти в Національному банку України, відкритому центральному органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері казначейського обслуговування бюджетних коштів;
- з метою організації готівкового обігу в Україні Національному банку України надано такі державно-владні повноваження, як виготовлення і зберігання банкнот і монет, створення їх резервних фондів; установлення систем захисту, платіжних ознак грошових знаків; встановлення правил випуску в обіг,

зберігання, перевезення, вилучення та інкасації готівки; визначення порядку ведення касових операцій. Банкноти і монети є безумовними зобов'язаннями Національного банку України і забезпечуються всіма його активами тощо.

Таким чином, фінансово-правовий статус Національного банку України виявляється в тому, що Національний банк України є суб'єктом бюджетних відносин, які виникають між ним та суб'єктами публічної адміністрації з приводу розміщення бюджетних коштів, наповнення Державного бюджету, а також виконання функції, спрямованої на забезпечення грошово-валютної політики та стабілізації національної валюти.

Наступним видом правового статусу, яким наділений Національний банк України, є адміністративно-правовий статус Національного банку України.

Професор В.Б. Авер'янов констатував, що адміністративно-правовий статус охоплює комплекс конкретно визначених суб'єктивних прав й обов'язків, які закріплені за відповідним суб'єктом нормами адміністративного права. Тобто необхідними ознаками набуття особою адміністративно-правового статусу є наявність у неї конкретних суб'єктивних прав й обов'язків, що реалізує дана особа як в адміністративних правовідносинах, так і поза ними; нормативність, адже правовий статус визначається виключно нормами права, характеризує реальне становище суб'єкта в системі суспільних відносин та відповідні цьому становищу особливості [58, с. 194].

Досліджуючи поняття та елементи адміністративно-правового статусу органів публічної влади, Л. Л. Попов зазначає, що органи виконавчої влади є носіями певного обсягу державно-владних повноважень. Водночас владні суб'єкти мають оперативну самостійність, межі якої встановлюються закріпленою за ними компетенцією. Компетенція виконавчого органу виражає його завдання, функції, обов'язки, повноваження і відповідальність. У межах компетенції виконавчі органи вчиняють юридично значимі дії, що виражають їх адміністративну право- і дієздатність. У цьому сенсі найбільш показовими є різні варіанти нормотворчої (встановлення правил поведінки), правозастосовної (забезпечення реалізації законодавчих і підзаконних норм) та правоохоронної

(спостереження за правильністю застосування правових норм) діяльності. Крім цього, наявність певного обсягу юридично владних повноважень виступає найбільш істотним елементом компетенції органів виконавчої влади [59, с. 249].

Ю.А. Дмитрієв констатує, що розкрити сутність правового статусу органу виконавчої влади можливо, якщо розкрити зміст таких його ознак: 1) орган виконавчої влади володіє власною компетенцією. Це центральна ознака органу виконавчої влади. Компетенція органу виконавчої влади становить собою сукупність повноважень органу з предметів його відання. Повноваження - це права й обов'язки органу щодо прийняття правових актів, а також здійснення інших державно-владних дій; 2) орган виконавчої влади виступає від імені держави, тобто жодна дія (бездіяльність), вчинена органом виконавчої влади, його посадовою особою, не може здійснюватися «поза протоколом», що обумовлює недопустимість використання «адміністративного ресурсу» в особистих цілях керівництва; 3) права органу виконавчої влади щодо застосування заходів впливу на керованих суб'єктів, включаючи примусові заходи, одночасно є його обов'язками щодо держави, яка наділила його відповідними правами; 4) орган виконавчої влади є, насамперед, правозастосовним, оскільки його правотворчі повноваження являють собою деталізацію законодавчих актів, а вся його діяльність підпорядкована принципу законності; 5) орган виконавчої влади є структурно організованою одиницею державного апарату, системи органів виконавчої влади; 6) діяльність органу виконавчої влади фінансується переважно за рахунок державного бюджету, що дозволяє саме державі визначати політику, яку має здійснювати той чи інший орган державної влади; 7) орган виконавчої влади в процесі реалізації його компетенції видає перелік особливих актів управління [60, с. 215].

Т.О. Коломосьць адміністративно-правовий статус органу влади визначає як сукупність суб'єктивних прав й об'єктивних обов'язків, закріплених нормами адміністративного права за певним органом [61, с. 64].

Отже, сутність адміністративно-правового статусу особи варто розуміти як наявність та сукупність компетенції (мети створення, цілей діяльності, завдань,

функцій), повноважень (права та обов'язки у визначеній сфері діяльності) та юридичну відповідальність.

Визначаючи адміністративно-правовий статус Національного банку України, варто звернути увагу безпосередньо на його завдання, функції та повноваження у сфері публічного управління. Сентенційно особливості адміністративно-правового статусу Національного банку України можна виразити таким чином:

- 1) має право видавати обов'язкові для виконання правові приписи, які оформлюються у вигляді постанов Правління Національного банку України та рішень Ради Національного банку України, які підлягають реєстрації в Міністерстві юстиції України;
- 2) має свою розгалужену систему банківського нагляду, кожний з ланцюгів якого виконує певні законодавчо визначені обов'язки;
- 3) здійснює реєстраційну діяльність, зокрема, реєструє банк або відмовляє в реєстрації, надає позитивний висновок щодо доцільності створення державного банку тощо;
- 4) здійснює контрольно-наглядову діяльність за діяльністю комерційних банків (проводить різні види перевірок відповідно до чинного законодавства);
- 5) має право застосовувати заходи адміністративного примусу, зокрема, заходи адміністративного попередження, накладення адміністративних санкцій;
- 6) його державно-владні повноваження розповсюджуються на всю банківську систему, взаємовідносини в якій будуються на основі підпорядкування, тобто за вертикаллю;
- 7) може бути стороною в адміністративному судочинстві;
- 8) публічно-правове призначення Національного банку України реалізується через функції регулювання діяльності грошово-кредитної системи, ліцензування банківської діяльності, встановлення економічних нормативів, нормотворчості, контролю та нагляду за дотриманням банківського законодавства;
- 9) має законодавчо задекларовані права та обов'язки [62, с. 121].

Визначаючи особливості адміністративно-правового статусу Національного банку України, на нашу думку слід зауважити, що Національний банк України є органом управління, який здійснює державно-владні повноваження стосовно тієї системи, частиною якої він сам одночасно виступає». Так, відповідно до Конституції України, основною функцією Національного банку України є забезпечення стабільності грошової одиниці України. При виконанні своєї основної функції Національний банк України має виходити з пріоритетності досягнення та підтримання цінової стабільності в державі. Національний банк України в межах своїх повноважень сприяє фінансовій стабільності, у тому числі стабільності банківської системи. Водночас Національний банк України здійснює функцію регулювання, контролю і нагляду щодо всіх банків.

Однак у даному випадку недостатньо розглядати адміністративно-правовий статус Національного банку України через обсяг повноважень, адже вагомими і невід'ємними елементами також є функції, завдання, права Національного банку України тощо.

Таким чином, під адміністративно-правовим статусом Національного банку України пропонуємо розуміти систему прав, обов'язків, що виявляються через систему повноважень та реалізуються в межах визначеної компетенції, яка встановлена нормами національного й міжнародного законодавства та спрямована на виконання його завдань і функцій.

Водночас при дослідженні правового статусу Національного банку України науковці пропонують виділяти й податково-правовий та господарсько-правовий статуси Національного банку України.

Розкриваючи зміст поняття «адміністративно-правовий статус Національного банку України», розглянемо його складові елементи.

Лук'янець Д.М. при тлумаченні поняття «адміністративно-правовий статус органу публічної адміністрації» акцентує увагу на складній юридично-теоретичній конструкції, яка включає в себе такі його складові: 1) мету утворення та визначення сфери діяльності; 2) принципи і територіальні масштаби діяльності; 3) внутрішню структуру органу; 4) порядок та спосіб його утворення,

реорганізацію і ліквідацію; 5) завдання і функції; 6) обсяг та характер державно-владних повноважень; 7) форми і методи діяльності; 8) порядок вирішення в органі підвідомчих питань; 9) джерела фінансування органу; 10) наявність або відсутність прав юридичної особи; 11) право на обов'язок користуватися державними символами; 12) відповідальність [63, с. 104].

У процесі розкриття елементів адміністративно-правового статусу управлінської структури І.Л. Бачило пропонує застосовувати дослідження змісту таких елементів: 1) сутність і призначення компетенції, як форми правосуб'єктності управлінських структур; 2) обсяг компетенції; 3) зміст і склад правового статусу як нормативної форми виразу правового статусу керуючих структур; 4) форми актів, які встановлюють правовий статус; 5) гарантії реалізації та захисту компетенції різних суб'єктів у системі управління [64, с. 95].

На наш погляд, запропонований автором алгоритм розкриття змісту адміністративно-правового статусу управлінської структури є не зовсім точним. Так, по-перше, перша та друга позиції в запропонованих автором характеристиках зумовлені одна одною, адже, розкриваючи сутність і призначення компетенції, неможливо не розкрити обсяг тієї самої компетенції. Інша річ, якби в даному разі йшлося про сутність та обсяг повноважень і компетенції. По-друге, традиційно в науці адміністративного права норму права та розкриття змісту певних нормативно-правових актів прийнято вважати елементом механізму адміністративно-правового регулювання.

Отже, здійснивши аналіз поглядів науковців щодо структурності та складу елементів адміністративно-правового статусу органу публічної адміністрації, вважаємо за можливе запропонувати таку структуру елементів адміністративно-правового статусу Національного банку України: організаційні елементи статусу - мета створення, організаційна структура, принципи, завдання, напрями діяльності, порядок створення, реорганізації та ліквідації, наявність структурних утворень; змістовні елементи - права, обов'язки, адміністративна відповідальність, повноваження та компетенція.

2.2. Права й обов'язки Національного банку України

Розкриття правового статусу Національного банку України неможливо без визначення спектру його прав й обов'язків у даній сфері діяльності, що сприяє повному та об'єктивному визначенню його ролі та значенню в банківській системі загалом. Обов'язки органу публічної адміністрації визначаються через його компетенцію та обсяг повноважень у банківській сфері.

О.Є. Говійко стверджує, що «... суб'єктивні права у сфері публічного управління - це надана і гарантована державою, а також закріплена в адміністративно-правових нормах міра можливої (дозволеної) поведінки у правовідносинах, яка забезпечена кореспондуючим обов'язком іншого суб'єкта правовідносин. Таким чином, суб'єктивні права у сфері публічного управління такі: а) можливість певної поведінки; б) можливість, надана особі, яка володіє адміністративною правоздатністю й адміністративною дієздатністю; в) можливість, надана з метою задоволення її інтересів у сфері державного управління і вирішення завдань, що стоять перед нею; г) поведінка, що реалізується у правовідносинах; д) поведінка в певних межах. Порухення цих меж (міри можливої поведінки) є зловживанням правом; е) існують тільки у зв'язку з відповідним юридичним обов'язком з боку іншого суб'єкта правовідносин і без виконання цього обов'язку не можуть бути реалізовані; ж) реалізація прав гарантується державним примусом щодо носія кореспондуючого обов'язку; з) мають юридичну природу, оскільки надаються адміністративно-правовими нормами і гарантуються державою» [65, с. 11].

Діалектичною протилежністю суб'єктивних прав у сфері публічного управління є суб'єктивні юридичні обов'язки. Вони нерозривно пов'язані й не можуть існувати один без одного, оскільки право одного суб'єкта не може бути реалізоване поза виконанням обов'язку іншим суб'єктом. Таким чином, у державному управлінні існування обов'язків поза правами і навпаки - прав поза обов'язками позбавлено будь-якого сенсу. Суб'єктивні адміністративно-правові обов'язки - це покладена державою і закріплена в адміністративно-правових

нормах міра належної поведінки у правовідносинах, їх реалізація, забезпечена можливістю державного примусу. Суб'єктивні адміністративно-правові обов'язки у сфері державного управління такі: а) необхідна, належна поведінка; б) можуть покладатися тільки на праводієздатну особу; в) покладаються в інтересах інших осіб; г) існують у правовідносинах; д) реалізація забезпечується державним примусом; е) мають свою межу, міру; є) мають юридичну природу, оскільки закріплені адміністративно-правовими нормами і забезпечуються застосуванням державного примусу [65, с. 13].

Розкриваючи сутність суб'єктивних прав та обов'язків суб'єкта у сфері саме публічного права, на нашу думку, автор не здійснює їх розмежування на права та обов'язки фізичних осіб у сфері публічно-правових відносин та права та обов'язки юридичних осіб публічного права. Викладені вченим положення стосуються здебільшого правового становища саме фізичної особи як суб'єкта публічного права. Адже не звернено увагу на те, що права та обов'язки юридичної особи публічного права можливо розкрити через визначення змісту таких понять, як «повноваження» та «компетенція», які також мають властиві їм особливості залежно від того, про який безпосередньо орган йдеться.

На нашу думку, права та обов'язки Національного банку України потрібно розкривати саме через висвітлення змісту повноважень та компетенції Національного банку України.

У словниковій літературі поняття «компетенція» та «повноваження» визначається таким чином:

а) повноваження - це сукупність предметів відання, завдань, повноважень, прав і обов'язків державного органу або посадової особи, що визначаються законодавством, компетенція - це обмежене право використовувати ресурси організації і спрямовувати зусилля її співробітників на виконання завдань;

б) компетенція - це межі діяльності якої-небудь організації, установи, особи, а повноваження - це право, надане кому-небудь для здійснення чогось;

в) компетенція - це: 1) сукупність повноважень, якими володіє орган або посадова особа, визначені конституціями, законами, указами та актами

державного управління; 2) сукупність встановлених нормативними правовими актами прав та обов'язків (повноважень) організацій, посадових осіб, що здійснюють виконавчо-розпорядчі функції;

г) коло питань, у яких хто-небудь добре обізнаний, або коло чиїх-небудь повноважень, прав [66, с. 294].

Ю.О. Фрицький зазначає, що компетенція органу державної влади вказує на: 1) галузь суспільного життя, яка є об'єктом діяльності державного органу; 2) державну функцію, яку орган має здійснювати в певній галузі суспільного життя; 3) конкретні повноваження, які є засобами успішного здійснення зазначеної функції [67, с. 24].

Професор В.Б. Авер'янов зазначив, що компетенція (права й обов'язки) є головною складовою змісту правового статусу кожного органу, що доповнюється такими важливими елементами, як його завдання, функції, характер взаємозв'язків з іншими органами (як «за вертикаллю», так і «за горизонталлю»), місцем в ієрархічній структурі органів виконавчої влади, порядком вирішення установчих і кадрових питань тощо [68, с. 247].

Отже, поняття «компетенція» і «повноваження» є взаємопов'язаними правовими категоріями, паралельне розкриття змісту яких дає можливість зрозуміти внутрішню суть діяльності суб'єкта та межі його діяльності. На нашу думку, ці правові категорії співвідносяться як загальне (компетенція) та частина (повноваження).

Отже, реалізація повноважень Національного банку України здійснюється шляхом виконання обов'язків та прав, якими він наділений. Права й обов'язки перебувають у постійному взаємозв'язку і взаємообумовлюють одні одних. При характеристиці прав та обов'язків Національного банку України первинність належить обов'язкам, які становлять сукупність вимог і завдань, що покладені на Національний банк України в процесі здійснення своєї діяльності, водночас права, як визначив Г. І. Петров, надаються для виконання обов'язків і є «офіційним засобом їх реалізації» [69, с. 107]. Зміст компетенції Національного банку України визначається функціями, які покладено на Національний банк України, тобто

зміст компетенції обумовлений здебільшого суттю функцій цього суб'єкта. Наприклад, Законом України «Про Національний банк України» визначено, що Національний банк України наділений певними функціями у фінансово-кредитній сфері в межах своєї компетенції - п. 23 ч. 1 ст. 7 Закону, тобто види функцій визначають межі компетенції.

Водночас обсяг прав Національного банку України визначається обсягом функцій, що він виконує. Наприклад, Національний банк України має право здійснювати й інші операції, необхідні для забезпечення виконання своїх функцій.

Утім слід звернути увагу на те, що законодавець не завжди чітко розділяє правильність вживання понять «обов'язок» та «повноваження». Так, у ст. 19 Закону України «Про Національний банк України» передбачено обов'язки та повноваження Голови Національного банку. При цьому законодавець чітко не розмежовує, що зобов'язаний робити Голова Національного банку України і яким чином йому виконувати свої обов'язки.

Отже, при визначенні повноважень та компетенції Національного банку України законодавець ставить надає пріоритет функціям Національного банку України, які визначають права та обов'язки.

Проте, як свідчить аналіз положення Закону України «Про Національний банк України», законодавець деякою мірою узагальнює поняття «повноваження» та «функції Національного банку України», хоча, на нашу думку, поняття «функції» та «повноваження» є різними за своєю сутністю, а паралельно їх можна розглядати лише як елементи компетенції суб'єкта.

Так, наприклад, у ст. 7 Закону «Про Національний банк України» наведено перелік інших функцій Національного банку України. При цьому п. 22-1 ч. 1 цієї статті законодавець констатує, що Національний банк України здійснює відповідно до компетенції повноваження у сфері депозитарного обліку. До того ж ст. 34 цього Закону визначено, що виключне право введення в обіг (емісія) гривні і розмінної монети, організація їх обігу та вилучення з обігу належить Національному банку України, а ст. 7 передбачає, що однією з функцій Національного банку України є монопольне здійснення емісії національної

валюти України та організація готівкового грошового обігу.

Таким чином, категорія «компетенція Національного банку України» ширше за поняття «повноваження Національного банку України», які визначаються обсягом функцій, що виконує Національний банк України.

На нашу думку, компетенцію Національного банку України можна розглядати як систему взаємообумовлених елементів (цілі, завдання, функції, повноваження, правові форми і методи діяльності), що визначають специфіку та особливості його діяльності, спрямованих на забезпечення стабільності грошової одиниці України шляхом забезпечення фінансової стабільності, у тому числі стабільності банківської системи загалом.

Під повноваженнями Національного банку України пропонуємо розуміти систему прав та обов'язків як центрального банку країни та як особливого центрального органу державного управління, наданих державою з метою забезпечення стабільності грошової одиниці України та її банківської системи, захист інтересів вкладників і кредиторів [70, с. 68].

Сьогодні, наділяючи Національний банк України відповідною компетенцією та повноваженнями, законодавець по-різному називає цей суб'єкт. Так, за результатами аналізу нормативно-правових актів, які визначають напрями діяльності Національного банку України, його права та обов'язки, можна констатувати, що Національний банк України виконує низку завдань, функцій, повноважень як центральний банк України, як регулятор та як уповноважена державна установа.

Розглянемо більше детально права та обов'язки Національного банку України як центрального банку України, як регулятора та як уповноваженої державної установи.

До обов'язків Національного банку України як центрального банку країни у сфері організації готівкового грошового обігу належать:

- виготовлення та зберігання банкнот і монет;
- створення резервних фондів банкнот і монет;
- встановлення номіналів, систем захисту, платіжних ознак та дизайну

банкнот і монет, а також обмежень щодо використання систем захисту, платіжних ознак та відтворення елементів дизайну банкнот і монет;

- встановлення порядку заміни пошкоджених банкнот і монет;
- встановлення правил випуску в обіг, обробки, зберігання, інкасації, перевезення, вилучення з обігу та знищення готівки;
- визначення порядку ведення касових операцій для банків, інших фінансових установ, підприємств і організацій;
- визначення вимог стосовно технічного стану і організації охорони приміщень банківських установ;
- вилучення фальшивих, підроблених або таких, що не мають необхідних ознак платіжності, грошових знаків (банкнот, монет).

Національний банк України з метою організації готівкового грошового обігу має право:

- 1) введення в обіг (емісія) гривні і розмінної монети, організації їх обігу та вилучення з обігу;
- 2) встановлення офіційного курсу гривні до іноземних валют та оприлюднення його;
- 3) використання золотовалютного резерву, купівлі і продажу цінних паперів, встановлення і змінення ставки рефінансування та застосування інших інструментів регулювання грошової маси в обігу;
- 4) встановлення умов та порядку конвертації (обміну) гривні на іноземну валюту;
- 5) встановлення порядку заміни зношених та пошкоджених банкнот і монет;
- 6) встановлення порядку вилучення фальшивих, підроблених або таких, що не мають необхідних ознак платіжності, грошових знаків (банкнот, монет).

Як регулятор Національний банк України зобов'язаний:

- 1) встановлювати правила, форми і стандарти розрахунків банків та інших юридичних і фізичних осіб в економічному обігу України із застосуванням як паперових, так і електронних документів, а також платіжних інструментів та

готівки, координувати організацію розрахунків;

2) забезпечувати здійснення міжбанківських розрахунків через свої установи;

3) визначати порядок обміну інформаційними повідомленнями та клірингу за операціями, здійсненими в межах України;

4) встановлювати обов'язкові для банківської системи стандарти та правила ведення бухгалтерського обліку і фінансової звітності, що відповідають вимогам законів України та міжнародним стандартам фінансової звітності;

5) визначати структуру валютного ринку України та організовувати торгівлю валютними цінностями на ньому відповідно до законодавства України про валютне регулювання;

6) проводити дисконтну та девізну валютну політику і застосовувати в необхідних випадках валютні обмеження;

7) забезпечувати розроблення проекту рамкового договору, оприлюднювати проект рамкового договору на офіційному веб-сайті Національного банку України для надання зауважень і пропозицій протягом 30 днів з дня оприлюднення, а також забезпечувати підготовку остаточної редакції рамкового договору, схвалювати рамковий договір та оприлюднювати його на офіційному веб-сайті Національного банку України [71, ст. 6].

Національний банк України як регулятор має право:

1) давати дозволи на здійснення клірингових операцій та розрахунків;

2) давати дозвіл на проведення міжбанківських розрахунків через прямі кореспондентські відносини банків та через їх власні розрахункові системи;

3) застосовувати валютні обмеження.

Національний банк України як уповноважена державна установа при застосуванні законодавства України про валютне регулювання і валютний контроль зобов'язаний:

1) видавати нормативно-правові акти щодо ведення валютних операцій;

2) встановлювати ліміти відкритої валютної позиції для банків та інших установ, що купують та продають іноземну валюту;

- 3) встановлювати порядок проведення обов'язкового продажу та розміру надходжень в іноземній валюті, що підлягають обов'язковому продажу;
- 4) застосовувати міри відповідальності до банків, юридичних та фізичних осіб (резидентів та нерезидентів) за порушення правил валютного регулювання і валютного контролю;
- 5) здійснювати контроль, у тому числі шляхом проведення планових і позапланових перевірок, за діяльністю банків, юридичних та фізичних осіб (резидентів та нерезидентів), які отримали ліцензію на здійснення валютних операцій, у частині дотримання ними валютного законодавства;
- 6) проводити дисконтну та девізну валютну політику;
- 7) поповнювати та використовувати золотовалютний резерв.

Національний банк України як уповноважена державна установа при застосуванні законодавства України про валютне регулювання і валютний контроль має право:

- 1) видавати та відкликати ліцензії на здійснення валютних операцій;
- 2) змінювати строки розрахунків за операціями з експорту та імпорту товарів;
- 3) визначати структуру валютного ринку України та організовувати торгівлю валютними цінностями на ньому відповідно до законодавства України про валютне регулювання.

Таким чином, розкриваючи повноваження Національного банку України, можна зазначити, що в даному випадку права більшою мірою реалізуються через обов'язок Національного банку України діяти в тій чи іншій сфері його відання, при цьому права Національного банку України визначають напрями діяльності Національного банку України.

2.3. Відповідальність Національного банку України

Системні проблеми банківської системи, економіки України і суспільства, які продовжують поглиблюватися, значною мірою обумовлені суперечностями

між надзвичайно потужними важелями, сконцентованими в Національному банку України, і відсутністю механізмів забезпечення відповідності його діяльності інтересам суспільства. Рішення Національного банку України через валютний курс, ціни, надійність депозитів та вартість кредитів миттєво та масштабно впливають на рівень життя кожного громадянина й умови бізнесу. Хибне розуміння «незалежності» центрального банку як безконтрольності та безвідповідальності разом зі значним розширенням повноважень, що відбулося останніми роками, становлять величезні ризики та призвели до значних фінансових втрат [72].

Відповідно до ст. 108 Договору про заснування Європейської Спільноти та ст. 7 Протоколу про Статут Європейської системи центральних банків і Європейського Центрального банку, визначено незалежність національного центрального банку чи будь-яких членів їхніх органів, уповноважених приймати рішення, здійснюючи повноваження та виконуючи завдання й обов'язки, покладені на них, а також зазначено заборону звернення чи виконання вказівок інституцій чи органів Спільноти, будь-якого уряду держави-члена чи будь-якого іншого органу. Інституції та органи Спільноти й уряди держав-членів беруть зобов'язання шанувати цей принцип і не шукати засобів впливу на членів, уповноважених приймати рішення органів Європейського центрального банку чи національних центральних банків під час виконання їхніх завдань [73].

Згідно з цим міжнародним принципом діяльності центробанку (Національного банку України), жоден державний орган чи інституція не мають повноважень для того, щоб проконтролювати ефективність виконання центральним банком своїх завдань, дотримання Закону «Про Національний банк України». Така недосконалість законодавства, яким урегульовано питання діяльності Національного банку України, зокрема визначення критеріїв неякісного та недобросовісного функціонування, створює величезні проблеми в ситуаціях, коли необхідно притягнути Національний банк України до відповідальності за неналежне виконання чи невиконання своїх завдань та функцій.

На сьогодні відсутні положення, що мають визначати види проступків, за вчинення яких може наставати відповідальність Національного банку України як юридичної особи. Таким чином, виникає питання відповідальності Національного банку України як центробанку за невиконання чи неналежне виконання своїх завдань та функцій, які визначені в Законі України «Про Національний банк України».

Серед науковців немає єдності щодо визначення правової природи та поняття юридичної відповідальності. Розбіжності в поглядах стосуються багатьох аспектів цієї проблеми, кожен з науковців у своїх дослідженнях звертає увагу на окремі її аспекти.

С. Н. Братусь визначає юридичну відповідальність як захід державного примусу, як реакцію на вчинене правопорушення, що виражається в осуді правопорушення, у встановленні для правопорушника певних негативних (несприятливих) наслідків у вигляді обмежень особистого або майнового порядку» [74, с. 8].

Теоретик О. Ф. Скакун під юридичною відповідальністю пропонує розуміти передбачений законом вид і міру державно-владного (примусового) зізнання особою втрат благ особистого, організаційного і майнового характеру за вчинене правопорушення [76, с. 431].

Підставою юридичної відповідальності є винне діяння - правопорушення, що становить особливу різновидність поведінки людей та інших суб'єктів суспільних відносин. Законом регулюються тільки поступки людей, їх дії або бездіяльність. Не можуть регулюватися нормами права думки людей або певні риси характеру. Поза своїми діями, підкреслював Карл Маркс, людина не існує для закону. Якщо ж закон карає за тенденцію, за образ думок, то він служить знищенню рівності людей перед законом, роз'єднує їх. Закони, які роблять головним критерієм не дії як такі, а образ думок діючої особи - це не що інше, як позитивні санкції беззаконня [76, с. 14].

Пунктом 22 ст. 92 Конституції України визначено, що діяння, які є злочинами, адміністративними або дисциплінарними правопорушеннями, та

відповідальність за них, а також засади цивільно-правової відповідальності визначаються винятково законами України. Дані засади закріплені, зокрема, Кримінальним кодексом України, Кодексом України про адміністративні правопорушення, Кодексом законів про працю України, Цивільним кодексом України, іншими законами. Відповідно до ст. 61 Конституції України, ніхто не може бути двічі притягнутий до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення. Також передбачено, що юридична відповідальність має індивідуальний характер. Тобто має бути доведена вина у вчиненні правопорушення кожної окремої особи [8].

Національний банк України є юридичною особою публічного права, до нього, у разі порушення законодавства, може застосовуватися адміністративна відповідальність [77, с. 115].

Таким чином, юридична відповідальність, що застосовується до Національного банку України - це застосування до Національного банку України як особливого суб'єкта публічного права, який своїми діями чи бездіяльністю вчинив адміністративне правопорушення, яке доведено та визнано на підставі рішення суду, адміністративних санкцій, що спричиняють обтяжливі наслідки майнового та організаційного (правообмежувального) характеру.

До юридичних осіб, які притягаються до адміністративної відповідальності, застосовуються несприятливі заходи майнового та морального характеру.

Статтею 23 Кодексу України про адміністративне правопорушення визначено, що адміністративне стягнення є мірою відповідальності і застосовується з метою виховання особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, в дусі додержання законів України, поваги до правил співжиття, а також запобігання вчиненню нових правопорушень як самим правопорушником, так і іншими особами [78, ст. 23].

Кодекс України про адміністративні правопорушення визначає можливість застосування адміністративної відповідальності до фізичних осіб та юридичних осіб. Водночас Кодексом України про адміністративні правопорушення передбачено застосування до юридичної особи як суб'єкта адміністративної

відповідальності такого виду адміністративного стягнення, як штраф - є грошовим стягненням, що накладається на громадян, посадових та юридичних осіб за адміністративні правопорушення у випадках і розмірі, встановлених цим Кодексом та іншими законами України.

Так, Кодексом України про адміністративні правопорушення передбачено випадки, коли посадові особи Національного банку України можуть нести адміністративну відповідальність (йдеться про адміністративну відповідальність спеціального суб'єкта адміністративного права - посадова особа Національного банку України) за такі склади адміністративних правопорушень:

- ст. 163-3 «Невиконання законних вимог посадових осіб органів доходів і зборів» передбачає настання адміністративної відповідальності за невиконання керівниками та іншими посадовими особами установ Національного банку

України законних вимог посадових осіб органів доходів і зборів, зазначених у підпунктах 20.1.3, 20.1.24, 20.1.30, 20.1.31 пункту 20.1 ст. 20 Податкового кодексу України [79], у виді попередження або накладення штрафу в розмірі від п'яти до десяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Дії, передбачені частиною першою цієї статті, вчинені особою, яку протягом року було піддано адміністративному стягненню за те ж порушення, караються накладенням штрафу в розмірі від десяти до п'ятнадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

- ст. 163-10 «Порушення порядку внесення змін до системи депозитарного обліку цінних паперів» за порушення посадовою особою Національного банку України порядку провадження депозитарної діяльності, яке призвело до втрати інформації, що міститься в системі депозитарного обліку цінних паперів, а також ухилення від внесення змін або внесення завідомо недостовірних змін до системи депозитарного обліку, передбачено накладення штрафу від п'ятисот до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян [78].

Водночас положення Кодексу України про адміністративні правопорушення не визначають складів адміністративних правопорушень, в яких суб'єктом адміністративної відповідальності виступає безпосередньо не посадова особа

Національного банку України, а сам Національний банк України, тобто маємо на увазі адміністративну відповідальність Національного банку України як юридичної особи. У зв'язку з цим, складається враження, що законодавець не вважає, що Національний банк України може нести адміністративну відповідальність та бути відповідачем в адміністративному суді. На нашу думку, існування зазначеної прогалини в адміністративному деліктному законодавстві вкрай ускладнює притягнення Національного банку України до адміністративної відповідальності. Водночас Кодексом адміністративного судочинства передбачено, що Національний банк України може бути стороною під час розгляду справ адміністративного судочинства.

Першопочатково Постановою Президії Верховної Ради України «Про Статут Національного банку України» від 20 травня 1999 р. було визначено, що Національний банк України несе відповідальність за: а) стан грошового обігу і банківської справи України; б) забезпечення сталості власної валюти. Водночас Голова Національного банку України несе персональну відповідальність за виконання покладених на Національний банк завдань. Тобто, за підстав, визначених у пунктах «а» і «б», Голова Національного банку України також несе відповідальність як особа, яка очолює Правління Національного банку України.

Статтею 15 Закону України «Про Національний банк України» визначено, що Правління Національного банку України несе колегіальну відповідальність за діяльність Національного банку України в межах компетенції членів Правління.

Голова Національного банку несе відповідальність за діяльність Національного банку України перед Президентом України та Верховною Радою України. Зазначене твердження, яке визначене ч. 2 ст. 15 Закону України «Про Національний банк України», дає підстави констатувати, що юридичну відповідальність за дії Національного банку України, насамперед, несе одноособово Голова Національного банку України як особа, яка очолює Національний банк України та є Головою Правління Національного банку України, а даний орган відповідає колегіально за прийняті рішення в межах своєї компетенції.

Засади відповідальності Голови Національного банку України за діяльність Національного банку України визначаються з умов підзвітності Національного банку України Президенту України та Верховній Раді України.

Підзвітність означає: призначення на посаду та звільнення з посади Голови Національного банку України Верховною Радою України за поданням Президента України; призначення та звільнення Президентом України половини складу Ради Національного банку України; призначення та звільнення Верховною Радою України половини складу Ради Національного банку України; доповідь Голови Національного банку України Верховній Раді України про діяльність Національного банку України; надання Президенту України та Верховній Раді України двічі на рік інформації про стан грошово-кредитного ринку в державі; щоквартальне надання інформації Президенту України, Кабінету Міністрів України та Комітету Верховної Ради України з питань фінансів і банківської діяльності щодо безготівкової емісії у відповідному періоді, а саме: проведення операцій з рефінансування банків; здійснення інтервенцій на міжбанківському валютному ринку; проведення операцій на фондовому ринку; щорічне подання Президенту України, Верховній Раді України та Кабінету Міністрів України: до 15 березня - прогнозних монетарних показників на наступний рік; до 1 квітня - інформації про розрахунок частини прогнозованого прибутку до розподілу поточного року, яка підлягатиме перерахуванню до Державного бюджету України; до 1 вересня - інформації про розрахунок частини прогнозованого прибутку до розподілу наступного року, яка підлягатиме перерахуванню до Державного бюджету України; подання звітності та надання інформації органам державної влади та іншим державним органам у випадках, передбачених Конституцією України та Законом України «Про Національний банк України» [1].

На жаль, у Законі України «Про Національний банк України» жодним чином не урегульовано питання, що стосується підстав та порядку притягнення до відповідальності ні Голови Національного банку України, ні Правління Національного банку України, ні Національного банку України загалом.

Задекларований припис - ч. 2 ст. 15 Закону України «Про Національний

банк України», якою визначено, що Голова Національного банку України несе одноособову відповідальність за діяльність Національного банку України перед Президентом та Верховною Радою України, є недіючим, оскільки, по-перше, ст. 85, 106 Конституції України не передбачає повноважень Верховної Ради України та Президента України щодо здійснення контролю за діяльністю центробанку, по-друге, серед підстав звільнення з посади Голови Нацбанку, які чітко визначені в ч. 8 ст. 18 Закону України «Про Національний банк України», немає жодної, пов'язаної з негативною оцінкою, роботи Національного банку України.

На проблемі відсутності законодавчих норм, що мають вирішувати питання стосовно підвищення відповідальності Національного банку України за свої рішення, створення умов для дотримання ним законодавчо регламентованого порядку роботи, забезпечення прозорості та прогнозованості прийняття рішень у сфері банківського регулювання та нагляду, підпорядкування цих рішень загальним інтересам держави та розвитку економіки акцентували увагу автори проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо забезпечення прозорості діяльності Національного банку України та підвищення його відповідальності перед суспільством» [72].

Ще одним важливим і принциповим моментом є відсутність норм, тобто нормативної та процесуальної підстав, які б визначали можливість настання адміністративної відповідальності саме за бездіяльність Національного банку України в банківській сфері, яка настає внаслідок невжиття відповідних заходів та незастосування належних засобів з метою викриття і своєчасного підтримання банків.

Підставами відповідальності Національного банку України є невиконання чи неналежне виконання завдань та функцій, які ставляться перед Національним банком України відповідно до Закону України «Про Національний банк країни». Саме тому може йтися про відповідальність Національного банку України як юридичної особи.

Відповідно до ст. 55 Закону України «Про Національний банк України», головна мета банківського регулювання і нагляду - безпека та фінансова

стабільність банківської системи, захист інтересів вкладників і кредиторів. Національний банк здійснює функції банківського регулювання і нагляду на індивідуальній та консолідованій основі за діяльністю банків та банківських груп у межах та порядку, передбачених законодавством України.

Національний банк України здійснює постійний нагляд за дотриманням банками, їх підрозділами, афілійованими та спорідненими особами банків на території України та за кордоном, банківськими групами, представництвами та філіями іноземних банків в Україні, а також іншими юридичними та фізичними особами банківського законодавства, нормативно-правових актів Національного банку України й економічних нормативів.

Згідно зі ст. 67 Закону України «Про банки і банківську діяльність», метою банківського нагляду є стабільність банківської системи та захист інтересів вкладників і кредиторів банку щодо безпеки зберігання коштів клієнтів на банківських рахунках. Національний банк України здійснює банківський нагляд у формі інспекційних перевірок та безвиїзного нагляду.

Статтею 71 Закону України «Про банки і банківську діяльність» передбачено, що кожний банк є об'єктом інспекційної перевірки уповноваженими Національного банку України особами. Перевірка банків здійснюється відповідно до плану, затвердженого Національним банком України. Планова перевірка здійснюється не частіше одного разу на рік.

Водночас на сьогодні діяльність Національного банку України у сфері банківського регулювання і нагляду залишається недостатньо прозорою та закритою для громадськості й учасників ринку. Так, наприклад, з 1 лютого 2016 року до 1 лютого 2017 року в Україні визнано банкрутами 17 банків, про що є відповідні рішення Національного банку України. Таким чином, масове оголошення банків банкрутами призвело до катастрофічного падіння рівня довіри до банківської системи, втрати заощаджень населенням, спричинило хвилю банкрутств та неплатежів, повну дестабілізацію ринку, погіршення фінансового благополуччя вкладників та постановку питання щодо правильності та доцільності прийняття управлінських рішень Національним банком України і

виконання ним функцій, визначених Законом України «Про Національний банк України».

На нашу думку, об'єктивними підставами притягнення Національного банку України до відповідальності є: бездіяльність щодо порушення строків проведення інспекційної планової перевірки Національним банком України інших банків відповідно до «Положення про планування та порядок проведення інспекційних перевірок»; невжиття своєчасних профілактичних заходів, неприйняття своєчасно рішення про застосування заходу впливу Національного банку України стосовно банків, що спричинило їх банкрутство.

Отже, пропонуємо доповнити Кодекс України про адміністративні правопорушення такими нормами:

«Ст. 163-15. Бездіяльність Національного банку України Порушення строків проведення інспекційної планової перевірки Національним банком України інших банків відповідно до «Положення про планування та порядок проведення інспекційних перевірок», - тягнуть за собою накладення штрафу від однієї тисячі до трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Невжиття своєчасних профілактичних заходів, неприйняття своєчасно рішення про застосування заходу впливу Національним банком України стосовно банків, що спричинило їх банкрутство, - тягнуть за собою накладення штрафу від п'яти тисяч до десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян».

РОЗДІЛ 3

НАПРЯМКИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ

3.1. Зарубіжний досвід правового статусу національних банків

Регламентація статусу центрального банку визначається, головним чином, правовими актами вищої юридичної сили - Конституцією та законами відповідної країни.

Як зауважує Е.А. Чегринєць, закріплення правового положення, цілей, функцій і структури центрального банку на законодавчому рівні є характерним для всіх держав, в яких існують центральні банки, але для деяких з них властивим є і конституційно-правове регулювання тих чи інших елементів правового статусу центрального банку [80, с. 8].

Норми, що визначають основи правового статусу центрального банку, містяться у спеціальних розділах чи окремих главах конституцій зарубіжних країн. Так, у Конституції Республіки Кіпр від 16 серпня 1960 р. цим питанням присвячено главу III «Голова і заступник голови Центрального банку Республіки» [81, с. 252], у Конституції Республіки Польща від 2 квітня 1997 р. правові основи статусу центрального банку визначаються в розділі X «Публічні фінанси» [81, с. 727], у Конституції Швейцарської Конфедерації від 18 квітня 1999 р. - у розділі 7 «Економіка і валюта» [82, с. 554].

У конституціях Угорщини та Чехії містяться окремі глави, які безпосередньо присвячені центральному банку. Конституція Угорської Республіки від 18 серпня 1949 р. містить главу VI «Державна рахункова палата та Угорський Національний банк» [83, с. 551], а Конституція Чеської Республіки від 16 грудня 1992 р. - главу 6 «Чеський національний банк» [83, с. 516].

Утім існують країни, у конституціях яких немає згадки про центральний банк. Йдеться, насамперед, про Конституцію Федеративної Республіки Німеччини від 23 травня 1949 р. [82, с. 508], Конституцію Італійської Республіки від 22

грудня 1947 р. [81, сс. 104] та Конституцію Французької Республіки від 4 жовтня 1958 р. [82, с. 411].

Аналізуючи діяльність центробанків іноземних країн, на нашу думку, насамперед необхідно приділити увагу тим державам, які майже одночасно з Україною отримали свою незалежність та почали розвиток власної банківської системи. Однією з таких країн-ровесниць є Республіка Латвія.

Структура Національного банку Латвії складається з: 1) Голови Національного банку Латвії; 2) Ради Національного банку Латвії; 3) Правління Національного банку Латвії.

Головними завданнями Національного банку Латвії є забезпечення стабільності цін, стійке економічне зростання, забезпечення високого конкурентного становища.

Національний центральний банк Латвії є незалежним від державних установ та їх рішень. Грошово-кредитна політика проводиться відповідно до середньострокової і довгострокової перспектив.

Статтею 5 Закону Республіки Латвія «Про Банк Латвії» [84] визначено, що центробанк Латвії має право діяти як фінансовий агент уряду в банківських операціях.

До складу Ради центробанку Латвії входить шість осіб.

Національний центральний банк Латвії наділений такими головними функціями: 1) забезпечення цінової стабільності в країні; 2) випуск національної валюти; 3) сприяння безперебійній роботі платіжних систем у Латвії; 4) видання дозволів (ліцензій) для юридичних осіб, зазначених у реєстрі підприємств Латвійської Республіки, за винятком кредитних організацій, для купівлі та продажу готівкової іноземної валюти як ділової активності; 5) здійснення процесу збирання, обробки та зберігання фінансової інформації і даних національного платіжного балансу, а також публікування результатів обробки статистичної інформації; 6) управління закордонними активами; 7) здійснення діяльності як фінансового агента для уряду.

Банк Латвії фінансує свою діяльність від доходів, одержаних через валютні і

кредитні операції, які здійснюються в межах своїх цілей. Статутний капітал банку Латвії становить 25 млн латів (більше 38 млн дол. США).

Республіка Польща. Найбільш важливими областями діяльності Національного банку Польщі є грошово-кредитна політика, випуск валюти, розвиток платіжної системи, управління офіційних резервів, освіта й інформація, послуги державного казначейства.

Центробанк Польщі виконує такі головні функції:

1) банк-емітент - має виключне право на випуск валюти, що є законним платіжним засобом у Польщі: визначає кількість випущеної валюти і час, протягом якого валюта потрапляє в обіг, за ліквідність якої він відповідає; організовує грошовий обіг і регулює валютнообіг;

2) банк для банків - виконує функції регулювання щодо інших банків для забезпечення безпеки вкладів, що зберігаються в банках, і стабільності банківського сектора: організовує грошово-клірингову систему; забезпечує надання послуг щодо інтернет банківських розрахунків і бере активну участь на Інтербанку на грошовому ринку. Національний банк Польщі відповідає за стабільність і безпеку всієї банківської системи, а також контролює платіжні системи в Польщі;

3) центральний банк держави - надає банківські послуги центрального уряду, має рахунки уряду та інших центральних державних установ, державних цільових фондів, а також підрозділів центрального уряду і виконує їх платіжні доручення [85].

Відповідно до ст. 3 Закону «Про Національний банк Польщі» [86], головними завданням Національного банку Польщі є підтримання стабільності цін при одночасному підтриманні економічної політики уряду; 2) організація грошових розрахунків; 3) проведення операцій в іноземній валюті в межах законів; 4) надання банківських послуг до державного бюджету; 5) регулювання ліквідності банків та їх рефінансування; 6) створення необхідних умов для розвитку банківської системи; 6-а) сприяння стабільності національної фінансової системи; 7) розвиток грошової і банківської статистики, платіжного балансу та

міжнародної інвестиційної позиції; 8) виконання інших завдань, визначених законом; 9) управління валютними резервами;

Статтею 6 Закону [86] визначено, що органами управління Національного банку Польщі є: 1) Голова Національного банку Польщі; 2) Рада грошово-кредитної політики; 3) Правління Національного банку Польщі.

Голову Національного банку Польщі призначає на шестирічний термін Сейм (Нижня палата польського парламенту) на прохання президента Республіки Польща. Він є Головою Ради грошово-кредитної політики і Правління Національного банку Польщі.

До складу Ради грошово-кредитної політики, крім Голови, також входять дев'ять інших членів, яких призначають Президент Республіки Польщі, Сейм і Сенат у рівних кількостях. Термін повноважень члена Ради грошово-кредитної політики становить шість років. Щороку Рада грошово-кредитної політики визначає головні напрями й основні принципи грошово-кредитної політики. Рада встановлює рівень основних процентних ставок і визначає принципи операцій на відкритому ринку, а також принципи і процедури розрахунку та підтримання необхідних резервів. Рада схвалює також фінансовий план центрального банку і доповідь про діяльність Національного банку Польщі.

Правління керує діяльністю Національного банку Польщі. Правління Національного банку Польщі складається з Голови Національного банку Польщі, шести - восьми членів, у тому числі двох заступників Голови. Членів Правління Національного банку Польщі призначає і звільняє з посади Президент Польської Республіки на прохання Голови Національного банку Польщі. Члени Правління Національного банку Польщі призначаються строком на шість років. Його головними завданням є здійснення резолюцій Ради з грошово-кредитної політики, прийняття і здійснення плану заходів Національного банку Польщі, виконання фінансового плану, затвердженого Радою, і виконання завдань, пов'язаних з політикою обмінного курсу та платіжною системою [86].

Статтею 61 Закону [86] передбачено, що статутний фонд Національного банку Польщі становить 1,5 млрд дол. Водночас статутний капітал Національного

банку України - 10 млн грн [1].

Варто звернути увагу на розміри облікових ставок, які встановлює Національний банк Польщі: ставка рефінансування - 3,5 %; ставка по переуступці - 1,75 %; ломбардна ставка - 2,5 %; базова ставка - 1,5 %. Слід констатувати стабільність зазначених розмірів процентних ставок, які без змін зберігалися протягом дев'яти місяців 2015 р. та всього 2016 року, що свідчить про рівень стабільності фінансової і банківської системи.

Для порівняння зазначимо, що облікова ставка Національного банку України на 26 січня 2017 р. становить 14 % річних, а 2015 р. вона становила 22 %; розмір ломбардної ставки Національного банку України протягом лише 2016 р. коливався від 24 % (січень 2016 р.) до 16 % (жовтень 2016 р.) [87].

Таким чином, мінімізація розмірів ставок, що встановлені Національним банком Польщі, у декілька разів менші за ставки, які встановлені Національним банком України, що свідчить про сприятливий фінансовий клімат для розвитку в Польщі та про стан фінансового благополуччя громадян Польщі. На нашу думку, Голова Національного банку України має більше уваги приділяти створенню нових більш ефективних економічних механізмів, що зменшать відсотковий тягар на бізнес та громадян.

Національний банк Польщі тісно і постійно співпрацює з Міжнародним валютним фондом, Світовим банком і Європейським банком реконструкції та розвитку, Банком міжнародних розрахунків, Європейським центральним банком.

Республіка Білорусь. Правовий статус центробанку Білорусі визначається Указом Президента Республіки Білорусь «Про затвердження Статуту Національного банку Республіки Білорусь» [88].

До Правління Національного банку Республіки Білорусь входить 11 осіб.

Головними завданнями Центробанку Білорусі є захист і забезпечення стійкості білоруського рубля, у тому числі його купівельної спроможності й курсу щодо іноземних валют; забезпечення стабільності банківської системи

Республіки Білорусь; забезпечення ефективного, надійного і безпечного функціонування платіжної системи.

Пунктом 12 Статуту визначено функції центробанку Білорусі. Водночас у Законі Республіки Білорусь «Про Національний банк Республіки Білорусь» відсутній поділ функцій центробанку на основні та інші. Усі функції, які визначені в законі, є основними, що, на нашу думку, правильно.

Водночас аналіз змісту зазначених функцій свідчить про те, що важливими функціями, які відсутні в положеннях Закону України «Про Національний банк України», є такі: здійснення моніторингу організацій, заснованого на проведенні регулярних опитувань, для виявлення тенденцій економічних процесів, їх аналізу і прогнозу у взаємодії з інструментами грошово-кредитної політики; проведення, відповідно до законодавчих актів Республіки Білорусь, регулювання лізингової діяльності та контроль за дотриманням законодавства про лізингову діяльність; організація роботи щодо підвищення фінансової грамотності населення.

Як і в Республіці Латвія, у Білорусі центробанк здійснює надання посередницьких послуг як фінансового агента Уряду Республіки Білорусь з розміщення державних цінних паперів.

Статутний капітал Національного банку Білорусь становить 25 млн білоруських рублів (приблизно 12 млн 100 тис. дол. США).

Указом «Про Національний банк Республіки Білорусь» визначено, що підзвітність Національного банку Президенту Республіки Білорусь, зокрема, означає: затвердження Президентом Республіки Білорусь Статуту Національного банку, змін і (або) доповнень, внесених до нього; призначення Президентом Республіки Білорусь за згодою Ради Республіки Національних зборів Республіки Білорусь Голови і членів Правління Національного банку, звільнення їх з посади з повідомленням Ради Республіки Національних зборів Республіки Білорусь; визначення Президентом Республіки Білорусь аудиторської організації для проведення аудиту діяльності Національного банку; затвердження Президентом Республіки Білорусь річного звіту Національного банку.

Водночас ні в ст. 106 Конституції України, ні в Законі України «Про Національний банк України» немає норми, яка б уповноважувала Президента України чи Верховну Раду України призначати аудиторську фірму з метою

проведення аудиторської перевірки Національного банку України. Навпаки, як це не банально, ч. 2 ст. 70 Закону України «Про Національний банк України» чітко визначено, що Рада Національного банку затверджує аудиторську фірму для перевірки річної фінансової звітності Національного банку. Таким чином, Національний банк України самостійно обирає того, хто буде проводити аудит. На нашу думку, дана норма унеможливорює прозорість отриманих результатів та об'єктивність результативності діяльності Національного банку України.

Республіка Словаччина. Вищим органом правління Народного банку Республіки Словаччина є Правління. Правління банку, насамперед, визначає, процедурні принципи організації Народного банку Республіки Словаччина і його організаційну структуру при впровадженні єдиної європейської грошово-кредитної політики відповідно до чинних норм і правил; принципи поведінки й організації нагляду фінансового ринку та питань банківського нагляду, які належать до компетенції Народного банку Республіки Словаччина. Сьогодні Правління Нацбанку Словаччини складається з п'яти членів, а саме: губернатора, одного заступника губернатора і трьох членів. Губернатора і заступника Губернатора призначає Президент Словацької Республіки; інших членів - уряд Словаччини.

Головною метою діяльності банку є підтримання фінансової стабільності в країні, стабільності цін, безпеки, кредитоспроможності та ефективності банківської системи загалом. Центральний банк є уповноваженим представником уряду Словацької Республіки в міжнародних фінансових інститутах і при здійсненні міжнародних угод на грошовому ринку. Національний банк Словаччини має дев'ять регіональних філій.

На міжнародному рівні Національний банк Словацької Республіки концентрується на інтеграції та співпраці в межах європейських структур. Він є членом європейської системи центральних банків, а його голова - членом Генеральної ради Європейського центрального банку [89, с. 315].

Наступною країною, досвід діяльності центробанку якої розглянемо, є Національний банк Республіки Італія.

Центральний банк Республіки Італія - це державно-правовий інститут, який регулюється національним та європейським законодавством. Він є невід'ємною частиною Євросистеми, що складається з національних центральних банків країн Єврозони і Європейського центрального банку. Євросистеми і центральні банки країн-членів Європейського Союзу, які не прийняли євро, становлять Європейську систему центральних банків.

Головні завдання Центрального банку Італії такі: стабільність цін Євросистеми в межах Договору про функціонування Європейського Союзу; стабільність й ефективність фінансової системи, реалізація принципу захисту заощаджень, закріплених у ст. 47 Конституції Республіки Італії («Республіка заохочує і захищає економії в усіх їх формах, він регулює, координує і контролює надання кредиту»); інші обов'язки, покладені на нього італійським законодавством [90].

Головною функцією Банку Італії є забезпечення грошової та фінансової стабільності, які необхідні для сталого економічного зростання. Діяльність Банку включає в себе низку зобов'язань у межах Євросистеми і в усьому світі.

Управління Банку Італії засновано на принципі незалежності, закріплено в Європейському Союзі і національним законодавством, а також у власному статуті Банку.

Досить цікавою вбачається організаційна структура Національного банку Італії. Так, організаційна структура Банку відображена трьома рівнями, на яких вона здійснює свою діяльність: міжнародний, національний та місцевий.

Головний офіс розробляє і реалізує стратегічну, управлінську й оперативну політику.

На національному рівні Банк має організовані філії, розташовані в обласних центрах і в деяких столицях провінцій. Їх діяльність пов'язана з Державною казначейською службою, банківським і фінансовим наглядом, поводженням грошових знаків, платіжних систем і послуг економічного аналізу та статистичних обстежень на місцевому рівні. Банк має представництва в Лондоні, Нью-Йорку і Токіо.

Підрозділ фінансової розвідки має автономну позицію. Банк Італії бере участь у реорганізації, спрямованій на підвищення якості, економічності та ефективності послуг, що надаються в країні, відповідно до зміни економічного і фінансового клімату і з можливостями, запропонованими технологічними інноваціями.

Королівство Велика Британія (зокрема Англія). Центральний банк Англії має дуже виразну та сильну корпоративну культуру - усі працівники пишаються приналежністю до установи. Невід'ємною складовою трансформації центрального банку є створення організаційної культури як складової політики центрального банку. Працівники повинні мати чітку спільну ціль, реалізація якої має їх об'єднувати.

У Банку Англії розроблено місію, що об'єднала всі цілі в одну - поліпшення добробуту громадян Великої Британії через фінансову та монетарну

стабільність. Місія створює єдину команду та визначає підзвітність центрального банку перед громадськістю. Спільні цінності мотивують людей і визначають те, що є найважливішим у їхній роботі, вони спонукають працівників до дій у певному напрямі. Цінності також допомагають змінити систему управління якістю роботи, вони мають бути фундаментальними складовими, що забезпечують досягнення необхідного результату.

Показовим є те, що в Банку Англії запроваджено внутрішні комунікації для підтримання та реалізації рішень, зокрема відеотрансляції. Ефективні внутрішні та зовнішні комунікації є ключовою складовою для успішної трансформації структури й упровадження інновацій. Реалізація програми змін також потребує ефективних зовнішніх комунікацій, які забезпечує інформаційна група, оскільки в центробанках працюють кваліфіковані професіонали- економісти, які здебільшого є інтровертами, а не ефективними комунікаторами [91, с. 11].

Нещодавно Центральний банк Англії представив власні розробки - криптовалюти, що дало світовим медіа підставу повідомити про перехоплення центробанками першості в біткоіна. Деякі центральні банки створюють можливість для клієнтів мати рахунки в криптовалюті, це технологія розподілу

важлив впливу. Оскільки центральний банк є установою, якій довіряють учасники ринку, його участь у процесі випуску криптовалюти дає змогу працювати в ніші, що нині не залежить від центробанків. Завдяки цьому регулятор за лічені хвилини може аналізувати ситуацію, отримувати дані про те, де і в якій кількості зберігається криптовалюта. Це також дає змогу швидко й ефективно розподіляти такі гроші, проводити нетрадиційну монетарну політику, спрямовувати грошові потоки з високою точністю туди, де вони найбільше потрібні.

Однак, незважаючи на те, що Україна входить до топ-5 країн світу за кількістю користувачів різними біткойн-гаманцями, вона входить до топ-3 країн світу за кількістю відвідувань сайту онлайн-популярного сервісу Blockchain.info (попереду Росія й Індія) [92], проте на сьогодні Національний банк України до запровадження криптовалюти ставиться негативно.

Водночас позитивним, на нашу думку, є існування в Англії Банківського кодексу, що має назву «fair banking practices manual» («кодекс банківської честі»). Він визначає мінімальні стандарти добросовісної банківської практики у стосунках з клієнтами. На сьогодні Кодекс став своєрідним еталоном, за яким оцінюється якість банківських послуг. Дотримання вимог цього Кодексу не має обов'язкового характеру. Однак визнавати і виконувати їх - це питання честі та ділової репутації для багатьох англійських банків.

Федеративна Республіка Німеччини. Правовий статус Центрального банку Німеччини визначено «Gesetz über die Deutsche Bundesbank» - Законом «Про німецький Бундесбанк» [93].

Цей Закон передбачає, що Німецький Федеральний банк є Федеральною корпорацією публічного права. Розмір його статутного капіталу становить 2,5 млрд євро. Банк заснований у Франкфурті-на-Майні.

Німецький Бундесбанк є невід'ємною частиною Європейської системи центральних банків. Головним завданням Бундестбанку Німеччини є підтримання цінової стабільності, сприяння зайнятості населення, утримання й управління валютними резервами Федеративної Республіки Німеччина, здійснення

банківського регулювання платежів у Німеччині і за кордоном, а також сприяння стабільності платіжних і розрахункових систем, інші повноваження, покладені на нього відповідно до законодавства.

Для порівняння зауважимо, що визначені на сьогодні головні функції Національного банку України не відповідають повною мірою світовій практиці, зокрема, досвіду Федеративної Республіки Німеччина та Республіки Латвія, у яких одним з головних завдань є сприяння забезпеченню більш повної зайнятості населення.

Параграфом 7 Закону [93] визначено, що органом управління Бундесбанку Німеччини є Правління та Рада.

Голова Правління керує банком. Він приймає організаційний статут, визначає обов'язки членів Правління і завдання, які можуть бути делеговані регіональним відділенням.

Рада складається з президента і віце-президента та чотирьох інших членів. Члени Ради повинні мати спеціальну професійну кваліфікацію, тобто відповідну освіту. Члени Правління призначаються Федеральним президентом. Призначення Голови та заступника Голови й іншого члена за пропозицією федерального уряду, що інші три члени призначаються Федеральним радою за погодженням з федеральним урядом. Федеральний уряд і Федеральний рада повинна консультуватися з виконавчою радою у своїх пропозиціях. Члени призначаються на строк до восьми років, у виняткових випадках протягом коротшого часу, але не менше ніж на п'ять років. Призначення і відставки мають бути опубліковані у Федеральному віснику.

Члени Ради перебувають на державній службі і обіймають державні посади. Правовий статус як службовця банку, зокрема, зарплата, пенсія та допомога у зв'язку з втратою годувальника регулюються контрактами з Радою. Ці угоди вимагають схвалення федерального уряду.

Рішення Ради приймаються простою більшістю поданих голосів. У випадку отримання однакової кількості голосів голос Голови є вирішальним.

Німецький центробанк має декілька головних (регіональних) офісів (бюро):

1) бюро землі Баден-Вюртемберг; 2) бюро Баварії; 3) штати Берлін і Бранденбург; 4) бюро Вільного Ганзейську, Бремену і Нижньої Саксонії та Саксонії-Анхальт; 5) бюро міста Гамбург і землі Мекленбург-Передня Померанія Шлезвіг-Гольштейн; 6) Бюро Гессені; 7) бюро Північного Рейн-Вестфалія; 8) Бюро штатів Рейнланд-Пфальц і Саар; 9) бюро землі Саксонії і Тюрінгії.

Управління здійснює Президент, який звітує перед Радою Німецького федерального банку.

Для кожного головного управління створено консультативну раду, керівник якої повинен регулярно зустрічатися з президентом Ради і консультуватися щодо здійснення роботи центробанку на місцях.

Комітет консультативної ради складається не більше ніж з чотирнадцяти членів, які повинні володіти спеціальними знаннями в галузі банківської справи. Більше половини членів повинні представляти різні галузі банківської справи, інших членів має бути обрано з комерційного сектора, торгівлі, індустрії страхування, сільського господарства і найманої праці. Рада збирається двічі на рік. Таким чином, комітети консультативної ради побудовані за принципом розподілу, тобто одну частину складу становлять представники державного сектору, а другу - представники приватного сектору.

Члени консультативної ради призначаються за поданням уряду провінції Президентом Німецького федерального банку строком на три роки. Голова Консультативної ради перебуває під контролем Президента Правління центробанку [93].

На нашу думку, слід звернути увагу на те, що свою діяльність Голова правління Центробанку Німеччини та члени правління здійснюють відповідно до Кодексу поведінки для членів правління Deutsche Bundesbank (Німецького Бундесбанку) [94]. Даний акт визначає головні принципи діяльності Правління Бундесбанку Німеччини, а саме: 1) законність, тобто Голова та члени правління повинні неухильно дотримуватися Статуту німецького Бундесбанку, трудового договору; 2) незалежність та неупередженість; 3) унеможливлення та запобігання особистим конфліктам інтересів, що виникають між Головою та членами

Правління; 4) неухильне збереження репутації Бундесбанку і довіра громадськості до Бундесбанку; 5) конфіденційність.

3.2. Особливості взаємодії Національного банку України з державними органами

Правовий статус НБУ обумовлює його завдання, функції і повноваження в банківській системі України. Нормотворчість, самостійність, незалежність і прибутковість як принципи діяльності НБУ підкреслюють особливості правового статусу в реалізації повноважень по регулюванню банківської діяльності, проте відповідно до завдань діяльність НБУ відбувається в межах взаємодії з Верховною Радою України, Президентом України, Кабінетом Міністрів України та іншими органами державної влади й державними фінансовими установами.

Взаємовідносини НБУ з урядом на підставі норм ст. 52 Закону про НБУ визначаються як рівноправні, узгоджені і взаємно допоміжні [1]. Отже, закон гарантує діяльність НБУ на підставі правового забезпечення взаємної узгодженості і незалежності суб'єктів фінансових правовідносин, зокрема НБУ та органів державної влади. Постає питання про необхідність і межі незалежності центрального банку в фінансових відносинах.

Незалежність центрального банку як принцип його діяльності докладно досліджується у наукових працях. Виділяють п'ять головних об'єктивних факторів оцінки незалежності центральних банків: участь держави в капіталі центрального банку й розподілі прибутку; процедура призначення (вибору) керівництва банку; ступінь відображення в законодавстві цілей і завдань центрального банку; право держави на втручання в грошово-кредитну політику; правила, що регулюють можливість прямого й непрямого фінансування державних витрат центральним банком країни [95, с. 201].

Щодо участі держави в діяльності НБУ, процедури призначення керівництва банку і ступеня відображення в законодавстві цілей і завдань діяльності НБУ, то центральний банк у межах наданих йому повноважень є

незалежним у вказаних видах діяльності, а органи законодавчої і виконавчої влади не мають права втручатися у його діяльність щодо реалізації функцій, передбачених у законодавстві. Проте абсолютної незалежності, як відомо, в природі не існує, тож, і НБУ не може бути абсолютно незалежним органом державної влади внаслідок наступних вимог, які встановлюються законом.

По-перше, НБУ є підзвітним Верховній Раді України і Президенту України (ст. 51 Закону про НБУ), а також згідно з Конституцією України вказані суб'єкти можуть замінити голову Національного банку і склад Ради Національного банку України.

По-друге, Кабінет Міністрів України і НБУ співпрацюють з питань грошово-кредитної політики та розробки планів економічного і соціального розвитку, крім цього, члени Кабінету Міністрів України можуть брати участь у засіданнях Правління Національного банку, але тільки з правом дорадчого голосу (ст. 52). Відповідно до Бюджетного кодексу України НБУ до 15 березня року, що передує плановому, подає до Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України прогностичні монетарні показники на наступний рік та до 1 квітня року, що передує плановому, – проект кошторису доходів і витрат Національного банку України на наступний рік, які використовуються для складання проекту закону про Державний бюджет України [96, ст. 33].

По-третє, депутати Верховної Ради мають право внести поправки до чинного Закону «Про Національний банк України», тобто скоригувати механізм функціонування НБУ.

Що стосується фактору впливу на фінансування центральним банком державних витрат, то слід погодитись з думкою, яка присутня в науковій літературі, що на незалежність центрального банку це має опосередкований вплив, оскільки фінансування державних витрат центральним банком може відбуватися лише у разі наявності законодавчо визначених умов і згоди всіх зацікавлених сторін. Згідно із щорічним Законом України «Про Державний бюджет України» НБУ повинен перераховувати до Державного бюджету України

перевищення кошторису доходів над кошторисом витрат, що є додатковим джерелом фінансування витрат державного бюджету [97, с. 121].

У світовій банківській практиці існують різні приклади взаємовідносин центрального банку з державними органами.

Історія банківської справи надає відомості, що найбільш низький ступінь незалежності від втручання державних органів у грошово-кредитну політику мали центральні банки Франції й Італії до створення Європейської системи центральних банків (ЄСЦБ) та Європейського центрального банку (ЄЦБ). У цих країнах право визначення напрямків втручання законодавчим шляхом було передано уряду. Центральний банк виступав у ролі консультанта й керувався рішеннями уряду. Після Другої світової війни керівництво Банком Франції перебувало під впливом міністерства фінансів []. У законодавстві Японії чітко встановлено можливість державних органів втручатися в політику центрального банку, інструктувати його, скасовувати його рішення.

У деяких країнах законодавство хоча і не передбачає формального права держави на втручання в грошово-кредитну політику центрального банку, але зобов'язує координувати стратегію банку з політикою уряду. Відмічається, що центральний банк Швейцарії є найбільш незалежним. У законодавстві цієї країни не закріплено право держави на втручання в грошову політику центрального банку [98, с. 74].

З урахуванням положення ст. 6 Конституції України щодо здійснення державної влади в Україні на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову, НБУ не належить до жодної з гілок влади, що виступає важливою гарантією його незалежності від органів державної влади. Незалежність Національного банку від органів державної влади слід вважати основним принципом його діяльності. Важливе значення цього принципу доведено практикою законодавчого закріплення статусу центрального банку в інших країнах [8].

Вважаємо, що зміст незалежності НБУ доцільно розглянути з урахуванням фінансово-правового статусу НБУ та його економічної самостійності.

Статус НБУ як учасника фінансових правовідносин полягає в розподілі функцій інституцій, що забезпечує режим невторчання в діяльність НБУ з боку інших суб'єктів фінансових правовідносин, тобто органів державної влади. Проте така незалежність не є виключною, оскільки НБУ, відповідаючи за управління грошово-кредитною системою і будучи єдиним емісійним центром, вступає у взаємовідносини з іншими органами державної законодавчої та виконавчої влади і виконує покладені на нього функції, отже, відповідно, він не може бути самоізолюваним від інших суб'єктів економічної політики держави.

Зміст інституційної незалежності НБУ розкривається через механізм його відносин із парламентом, урядом і главою держави – Президентом України. Особливості форм цих взаємовідносин закріплено в чинному законодавстві України. Наприклад, ст. 51 Закону про НБУ встановлює його підзвітність главі держави та Верховній Раді України в межах їхніх конституційних повноважень. Підзвітність означає: призначення на посаду та звільнення з посади Голови Національного банку України Верховною Радою України за поданням Президента України; призначення та звільнення Президентом України половини складу Ради Національного банку України; призначення та звільнення Верховною Радою України половини складу Ради Національного банку України; доповідь Голови Національного банку Верховній Раді України про діяльність Національного банку; надання Президенту України та Верховній Раді України двічі на рік інформації про стан грошово-кредитного ринку в державі [1].

НБУ має право подавати Президенту України у встановленому порядку пропозиції щодо законодавчого врегулювання питань, спрямованих на виконання власних завдань і повноважень.

Особливості взаємовідносин НБУ з Кабінетом Міністрів України викладено в ст. 52 Закону про НБУ, яка закріплює наступні форми: взаємні консультації, надання інформації, узгодження економічної політики тощо. НБУ має право подавати Кабінету Міністрів України у встановленому порядку пропозиції щодо законодавчого врегулювання питань, спрямованих на виконання його функцій.

Другим аспектом принципу незалежності НБУ є його економічна самостійність. Дійсно, статутний капітал банку у розмірі 10 млн. грн. є державною власністю, але джерелами формування статутного капіталу є доходи НБУ, а в разі необхідності – кошти Державного бюджету України. Майно, яким центральний банк уповноважений користуватися і розпоряджатися, є об'єктом права державної власності, але перебуває у повному господарському віданні банку. Тут варто акцентувати увагу на двох моментах: по-перше, на участі НБУ у фінансуванні дефіциту державного бюджету, а по-друге, на те, що перерахування прибутку банку до Державного бюджету України відбувається у встановленому законом порядку. Зміст вказаного впливає з норми ст. 54 Закону про НБУ, якою заборонено надавати прямі кредити як у національній, так і в іноземній валюті на фінансування витрат Державного бюджету України [1]. Наявність цієї норми в указаному Законі викликана об'єктивними потребами – необхідністю забезпечення стабільності функціонування грошово-кредитної системи країни, оскільки пряме кредитування уряду центральним банком з метою фінансування бюджетного дефіциту становить реальну загрозу як для монетарної стабільності, так і для фінансової безпеки держави в цілому.

Інше законодавче обмеження фінансування Національним банком України дефіциту Державного бюджету України передбачено в ч. 6 ст. 15 Бюджетного кодексу України від 21 червня 2001 року – емісійні кошти Національного банку України не можуть бути джерелом фінансування дефіциту Державного бюджету України [96, ст. 15].

Проте п. 3 ст. 42 Закону про НБУ дозволяє центральному банку України купувати та продавати на вторинному ринку цінні папери в порядку, передбаченому законодавством України [1]. Ця норма не забороняє НБУ придбання державних цінних паперів під час їхнього первинного розміщення, що за певних умов може становити загрозу монетарній стабільності у випадку, якщо в такий спосіб центральний банк фактично буде кредитувати уряд у значних розмірах.

Фактором економічної незалежності НБУ є визначений законом порядок перерахування частки його прибутку до Державного бюджету України. Відповідно до ч. 3 ст. 5 Закону про НБУ центральний банк за підсумками року в разі перевищення кошторисних доходів над кошторисними витратами, затвердженими на поточний бюджетний рік, вносить до Державного бюджету України наступного за звітним року позитивну різницю на покриття дефіциту бюджету. Але і перевищення витрат над доходами НБУ відшкодовується за рахунок Державного бюджету України наступного за звітним року [1].

Взаємодія НБУ з центральними органами влади здійснюється через призму їх відносин між собою, тобто через механізм відносин НБУ з парламентом – Верховною Радою України, урядом – Кабінетом Міністрів України та главою держави – Президентом України. Розгляд особливостей цих відносин впливає з форм взаємовідносин, закріплених у розділі IX Закону про НБУ [100, с. 174].

Конституція України визначає статус Верховної Ради України як єдиного органу законодавчої влади в Україні, який, відповідно, має повноваження, що стосуються його взаємодії з Національним банком України. До повноважень Верховної Ради України згідно зі ст. 85 Конституції України належать наступні:

- 1) ухвалення законів, які стосуються діяльності Національного банку України;
- 2) затвердження Державного бюджету України та внесення змін до нього;
- 3) контроль за виконанням Державного бюджету України, ухвалення рішення щодо звіту про його виконання;
- 4) затвердження загальнодержавних програм економічного розвитку;
- 5) призначення на посаду та звільнення з посади Голови Національного банку України за поданням Президента України;
- 6) призначення та звільнення половини складу Ради Національного банку України [8].

Отже, Верховна Рада України є єдиним органом законодавчої влади в Україні і виключно до компетенції якої належить ухвалення законодавчих актів, що мають найвищу юридичну чинність, співпрацює з НБУ в питаннях бюджетної,

податкової та банківської політики [8]. Верховна Рада України також затверджує основні макроекономічні показники діяльності країни, на які спирається центральний банк під час визначення Основних засад грошово-кредитної політики, законом визначає джерела покриття бюджетного дефіциту і суму доходів, що залежить від діяльності центрального банку.

Державний бюджет являє собою фінансове утворення і централізованим фондом коштів, які спрямовуються на потреби держави та адміністративно-територіальних одиниць, що сприяє збалансованості соціально-економічного розвитку регіонів з урахуванням їх історичних, економічних, екологічних і демографічних особливостей та особливостей побудови банківської системи країни.

Таким чином, бюджет виступає основним засобом розподілу і перерозподілу грошових коштів, є формою організації їх руху. У ньому фокусуються всі існуючі економічні проблеми. Державний бюджет ураховує зміни, які відбулися в економічному житті країни, що, відповідно, і створює збалансовану основу централізованого фонду коштів. У бюджетному процесі повноваження НБУ щодо визначення Основних засад грошово-кредитної політики та інших показників грошового обігу мають вирішальне значення для бюджетної політики й економічного розвитку країни в цілому.

Верховна Рада України здійснює й інші повноваження, які відповідно до Конституції України віднесено до її відання. Згідно зі ст. 51 Закону про НБУ центральний банк є підзвітним главі держави та Верховній Раді України в межах їх конституційних повноважень [1].

Також взаємодія між Верховною Радою та НБУ полягає в тому, що виключно законом про Державний бюджет України визначаються будь-які видатки держави на загальносуспільні потреби; розмір і цільове спрямування цих видатків та регулярні звіти про доходи і видатки Державного бюджету України мають бути оприлюднені згідно зі ст. 95 Конституції України [8].

У бюджетному процесі повноваження НБУ встановлюються на кожній його стадії. На стадії підготовки державного бюджету від центрального банку мають

надаватися показники грошового обігу та інші. Верховна Рада України не пізніше 1 квітня року, що передує плановому, розглядає та схвалює проект Основних напрямів бюджетної політики на наступний бюджетний період. Під час розгляду і затвердження щорічного закону про Державний бюджет ураховуються поточні показники економічного розвитку країни, які надає центральний банк. НБУ є одним з учасників бюджетного процесу і на стадії виконання державного бюджету, оскільки від його діяльності залежить наповненість доходної частини бюджету. На стадії звітності показники грошового обігу й економічного розвитку, які готує НБУ, також мають вирішальне значення. Річний звіт про виконання закону про Державний бюджет України подається Кабінетом Міністрів України Верховній Раді України, Президенту України та Рахунковій палаті не пізніше 1 травня року, наступного за звітним. Річний звіт про виконання закону про Державний бюджет України передбачає звіти: про фінансовий стан (баланс) Державного бюджету України; про виконання Державного бюджету України; про фінансові результати виконання Державного бюджету України; про рух грошових коштів тощо. Висновки НБУ разом з висновками комітетів Верховної Ради, зокрема з питань бюджету, фінансів і банківської діяльності, мають істотне значення для затвердження звіту або його відхилення.

За підсумками обговорення висновків комітетів Верховна Рада України ухвалює постанову про виконання Державного бюджету, але за наявності допущених порушень вона може і не затвердити звіт про виконання Державного бюджету, а розглянути питання про відповідальність державних органів і посадових осіб, зокрема НБУ, або вирішити інші питання, пов'язані з порушеннями закону про Державний бюджет, якщо такі порушення були виявлені і стали відомі Верховній Раді [96].

Конституційно-правовий статус Президента України дістав нормативно-правове закріплення після проголошення незалежності України – він визначається Конституцією України, де говориться, що Президент України є главою держави і виступає від її імені. Конституція України визначає місце та роль Президента України в системі органів державної влади та його взаємовідносини з іншими

органами державної влади. Законність його діяльності забезпечується процедурою його призначення та заміщення з поста Президента України, крім цього, передбачається його конституційно-правова відповідальність за державну зраду та інші злочини, а також встановлюються функції та повноваження Президента України [8].

Президент України як глава держави має відповідні повноваження стосовно НБУ. До них відповідно до ст. 106 Конституції України належить такі:

- 1) він призначає половину складу Ради Національного банку України;
- 2) створює у межах коштів, передбачених у Державному бюджеті України, для здійснення своїх повноважень консультативні, дорадчі та інші допоміжні органи і служби;
- 3) вносить до Верховної Ради України законопроекти або пропозиції щодо ухвалення законів;
- 4) підписує закони, ухвалені Верховною Радою України, які стосуються діяльності Національного банку України;
- 5) здійснює інші повноваження, визначені Конституцією України [8].

Президент України має право законодавчої ініціативи, яка полягає в його праві вносити на розгляд Верховної Ради України законопроекти або пропозиції щодо ухвалення законів. До того ж законопроекти, визначені Президентом України як невідкладні, мають розглядатися Верховною Радою України позачергово. Також він має право підписання та оприлюднення законів.

Президент України на основі та на виконання Конституції і законів України видає укази і розпорядження, які є обов'язковими до виконання на території України і стосуються діяльності НБУ. Зі свого боку Національний банк України має право подавати Президенту України у встановленому порядку пропозиції щодо законодавчого врегулювання питань, спрямованих на виконання функцій Національного банку України.

Відповідно до ст. 51 Закону України про НБУ центральний банк є підзвітним главі держави та Верховній Раді України в межах їх конституційних повноважень, аналіз яких свідчить про контроль Президента України за

діяльністю центрального банку шляхом заслуховування звітів та інформації і право застосування заходів щодо притягнення до відповідальності Голови НБУ та Ради НБУ [1].

Виконавчу владу в Україні здійснює Кабінет Міністрів України, який є вищим органом у системі органів виконавчої влади. Кабінет Міністрів України у своїй діяльності керується Конституцією України, законами України, а також указами Президента України та постановами Верховної Ради України, ухваленими відповідно до Конституції України та законів України.

Діяльність Кабінету Міністрів України ґрунтується на принципах верховенства права, законності, поділу державної влади на законодавчу, виконавчу та судову владу, колегіальності та гласності [102, с. 377]. Конституційно-правовий статус Кабінету Міністрів України як уряду України обумовлює дві його основні функції – керівництво виконавчо-розпорядчою діяльністю в різних сферах державного життя та спрямовування і координацію діяльності органів виконавчої влади, контроль за їх діяльністю.

Характеризуючи місце Кабінету Міністрів України в конституційній системі органів державної влади, необхідно виділити найбільш суттєві риси й особливості, які, по-перше, в цілому притаманні системі органів виконавчої влади, котру очолює Кабінет Міністрів України, по-друге, відрізняють уряд від інших органів виконавчої влади, по-третє, визначають його взаємовідносини з Верховною Радою України, Президентом України і НБУ.

Кабінет Міністрів України в межах своєї компетенції видає постанови і розпорядження, які є обов'язковими до виконання та підлягають реєстрації. Акти Кабінету Міністрів України підписує Прем'єр-міністр України. Кабінет Міністрів України відповідно до Конституції та законів України взаємодіє з НБУ, іншими державними органами з питань, що належать до його компетенції відповідно до ст. 38 Закону України «Про Кабінет Міністрів України» [103]. Розгляд його повноважень свідчить про тісне співробітництво центрального банку та уряду. Відповідно до ст. 20 Закону України «Про Кабінет Міністрів України» у сфері економіки та фінансів Кабінет Міністрів України:

- забезпечує проведення державної економічної політики, здійснює прогнозування та державне регулювання національної економіки;
- забезпечує розроблення і виконання загальнодержавних програм економічного та соціального розвитку;
- визначає доцільність розроблення державних цільових програм з урахуванням загальнодержавних пріоритетів та забезпечує їх виконання;
- забезпечує розроблення і виконання програм структурної перебудови галузей національної економіки та інноваційного розвитку, здійснює заходи, пов'язані з реструктуризацією та санацією підприємств та організацій, забезпечує проведення державної промислової політики, визначає пріоритетні галузі промисловості, які потребують прискореного розвитку;
- забезпечує проведення державної фінансової та податкової політики, сприяє стабільності грошової одиниці України;
- розробляє проекти законів про Державний бюджет України та про внесення змін до Державного бюджету України, забезпечує виконання затвердженого Верховною Радою України Державного бюджету України, подає Верховній Раді України звіт про його виконання;
- ухвалює рішення про використання коштів резервного фонду Державного бюджету України;
- обслуговує державний борг України, ухвалює рішення про випуск облігацій державних внутрішніх та зовнішніх позик;
- організовує державне страхування;
- забезпечує проведення державної політики цін та здійснює державне регулювання ціноутворення;
- виступає гарантом щодо позик, які надаються іноземними державами, банками, міжнародними фінансовими організаціями у межах, визначених законом про Державний бюджет України, а в інших випадках – відповідно до міжнародних договорів України, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України;

– володіє повноваженнями щодо розробки, розгляду та затвердження Державного бюджету України, його виконання, розгляду та затвердження звіту про виконання Державного бюджету України та контрольними повноваженнями в бюджетному процесі [103].

З іншого боку, особливості взаємовідносин НБУ з Кабінетом Міністрів України визначаються повноваженнями, які встановлюються у ст. 52 Закону про НБУ, що закріплює такі їх форми: Національний банк та Кабінет Міністрів України проводять взаємні консультації з питань грошово-кредитної політики, розробки і здійснення загальнодержавної програми економічного і соціального розвитку; Національний банк на запит Кабінету Міністрів України надає інформацію щодо монетарних процесів; Кабінет Міністрів України, міністерства та інші центральні органи виконавчої влади на запит Національного банку надають інформацію, що впливає на стан платіжного балансу; Національний банк підтримує економічну політику Кабінету Міністрів України, якщо вона не суперечить забезпеченню стабільності грошової одиниці України; Голова Національного банку або за його дорученням один з його заступників можуть брати участь у засіданнях Кабінету Міністрів України з правом дорадчого голосу; у засіданнях Правління Національного банку можуть брати участь члени Кабінету Міністрів України з правом дорадчого голосу; Національний банк України має право подавати Кабінету Міністрів України у встановленому порядку пропозиції щодо законодавчого врегулювання питань, спрямованих на виконання функцій Національного банку України [1].

Указані повноваження свідчать про спільну працю Кабінету Міністрів України та НБУ.

Аналіз повноважень указаних державних органів влади стосовно центрального банку дозволяє визначити їх як, по-перше, розпорядчі, по-друге, контрольні і, по-третє, інформаційні.

У банківському законодавстві не визначено основи взаємодії НБУ з іншими органами державної влади, проте в Бюджетному кодексі України вказується, що НБУ складає Прогноз Державного бюджету України на наступні за плановим два

бюджетні періоди, який містить індикативні прогностичні показники разом з Міністерством фінансів України та Міністерством економіки України. Отже, існує прогалина в Законі про НБУ щодо співпраці з указаними установами. На наш погляд, доцільність такої співпраці потребує відображення в Законі України про банківське регулювання та контроль банківської діяльності, який доцільно розробити й ухвалити.

Таким чином, особливість правового статусу, завдання і функції НБУ визначають характер його взаємовідносин з Президентом України, Верховною Радою України та Кабінетом Міністрів України. Діючи в єдиній соціальній системі, НБУ як особливий центральний орган державного управління в системі органів держави має автономність; його діяльність характеризується оптимальною самостійністю щодо управління грошово-кредитною системою України. Вищі органи держави й НБУ з метою забезпечення максимальної ефективності державного регулювання банківської діяльності будують свої взаємовідносини на засадах усебічного співробітництва щодо виконання державної політики в сфері грошового обігу, кредиту, формування банківської системи і діють у тісному взаємозв'язку.

Проте слід відзначити, що співпраця вказаних органів жодним чином не впливає на ухвалення НБУ рішень щодо грошової політики або банківської діяльності. Повноваження центральних органів державної влади обмежуються функціями спостереження, інформування і контролю за діяльністю центрального банку. Між тим, важливість проведення збалансованої грошово-кредитної політики НБУ має забезпечуватися повноваженнями всіх органів державної влади та їх правом на розгляд і затвердження разом з Основними напрямками бюджетної політики на наступний бюджетний період і Законом про Державний бюджет України Основних засад грошово-кредитної політики.

Принцип єдності в діяльності центрального банку має забезпечуватися більш чіткою взаємодією Кабінету Міністрів України, Національного банку України, Міністерства фінансів України, Міністерства економіки України та інших структур. Отже, було б доцільно ухвалити Указ Президента України про

координацію і взаємодію цих структур у процесі розробки й ухвалення головних загальнодержавних програм, документів тощо. Це ніяк не суперечило б чинному законодавству і Конституції України і лише сприяло більш повному втіленню в життя принципу єдності економічної, фінансової і грошово-кредитної політики.

3.3. Забезпечення законності в реалізації грошової політики Національного банку України

Правовий статус центрального банку України вимагає успішного виконання завдань по реалізації грошово-кредитної політики держави. Відповідно до Закону про НБУ грошово-кредитна політика – це комплекс заходів у сфері грошового обігу та кредиту, спрямованих на забезпечення стабільності грошової одиниці України через використання визначених Законом засобів та методів [1, ст. 1].

Норми закону про НБУ встановлюють Основні засади грошово-кредитної політики (ст. 24) й економічні засоби та методи грошово-кредитної політики (ст. 25). До основних засад грошово-кредитної політики законодавець відносить основні критерії та макроекономічні показники загальнодержавної програми економічного розвитку та основні параметри економічного та соціального розвитку України на відповідний період, що охоплюють прогностичні показники обсягу валового внутрішнього продукту, рівня інфляції, розміру дефіциту державного бюджету та джерел його покриття, платіжного й торгового балансів, затверджених Кабінетом Міністрів України [104, с. 197; 105, с. 36].

Забезпечення формування та здійснення грошово-кредитної політики залежить від уточнення предмету цих відносин. У наукових працях зміст відносин, що складаються з приводу грошово-кредитної політики, іноді розглядається через їх класифікацію за різними критеріями. Визначаються наступні групи відносин [106, с. 3]:

а) за змістом виділяють відносини між вищими органами державної влади і НБУ з приводу закріплення основ проведення грошово-кредитної політики, а також відносини, що виникають під час реалізації грошово-кредитної політики;

б) за предметом правового регулювання виділяють відносини із визначення статусу НБУ у сфері грошово-кредитної політики (завдання, функції, компетенція та ін.), делегування йому повноважень щодо здійснення грошово-кредитної політики, а також відносини із приводу її реалізації. Акти, які регулюють ці відносини (головним чином, це акти НБУ) визначають основні параметри грошово-кредитної політики (цілі, засоби, методи та ін.);

в) за характером предмету правового регулювання визначаються відносини, які виникли й існують виключно як компонент грошово-кредитної політики (наприклад, це обов'язкове резервування коштів), та відносини, які впливають з банківської діяльності центробанку (наприклад, унаслідок діяльності як кредитора останньої інстанції), а не внаслідок грошово-кредитної політики [120, с. 37].

На наш погляд, зміст грошово-кредитних відносин, як і будь-яких суспільних відносин, доцільно визначати через правові елементи, які їх характеризують, тобто об'єкт, суб'єкти, підстави виникнення та характер правового регулювання. Ураховуючи об'єкт правового регулювання – гроші, фінансово-правовий статус основного суб'єкта цих відносин і законодавчі підстави їх виникнення, вказані відносини за характером правового регулювання визначаються як виключно примусові, не зважаючи на їх належність до банківських відносин. Щодо їх класифікації за характером предмета правового регулювання, тобто грошей, то адміністративна й індикативна форма банківського регулювання забезпечує владно-примусовий характер реалізації грошово-кредитної політики.

Як свідчить наведене визначення грошово-кредитної політики, що міститься в Законі про НБУ, це – комплекс заходів у сфері грошового обігу і кредиту, але до заходів регулювання, що є в розпорядженні НБУ, слід віднести не економічні заходи, а владно-примусові методи, які забезпечують його право на визначення економічних показників грошового обігу, та інші засоби їх проведення, які є в повноваженнях центрального банку і які він має право використовувати, враховуючи важливість предмету регулювання і завдання його діяльності.

Діяльність НБУ в грошово-кредитній сфері обумовлюється не лише необхідністю проведення грошово-кредитної політики, але і необхідністю захисту інтересів клієнтів, забезпечення безризиковості банківської діяльності, стабільності всієї банківської системи тощо. Тому з усіх об'єктів грошово-кредитної політики, як відмічається в науковій літературі, предметом регулювання НБУ є лише ті, які визначають обсяг грошової маси в обігу, її структуру, параметри та інші елементи, які складають пропозицію грошей [107, с. 247]. Це положення можна взяти за критерій для відмежування відносин, які складають предмет грошово-кредитної політики.

До заходів, що об'єднуються поняттям «метод регулювання грошово-кредитних відносин» і які є в розпорядженні НБУ, не належать або належать опосередковано такі заходи адміністративного регулювання, як реєстрація банків, ліцензування їх діяльності, встановлення вимог та обмежень щодо діяльності банків, застосування санкцій тощо. Отже, вони прямо не впливають на грошову пропозицію (побічно на неї впливає велика кількість факторів).

У працях економістів відмічається, що з числа індикативних засобів не можна віднести до засобів грошово-кредитної політики встановлення обов'язкових економічних нормативів, норм відрахувань до резервів на покриття ризиків від активних банківських операцій (їх мета – захист інтересів клієнтів), а також кореспондентські відносини [108, с. 247]. Мабуть, формулювання із Закону тут є не дуже точним і повним, оскільки термін «кореспондентські відносини» взагалі не вказує на зміст цих відносин, а лише фіксує наявність кореспондентських рахунків.

Указані засоби банківського регулювання використовуються у сфері відносин НБУ з банками і зводяться до регламентації і контролю діяльності банків, що відмічається в ст. 14 Закону про НБУ. Так, Правління Національного банку згідно з Основними засадами грошово-кредитної політики через відповідні монетарні інструменти та інші засоби банківського регулювання забезпечує реалізацію грошово-кредитної політики [1].

Монетаризм – це економічна школа, яка акцентує увагу на змінах кількості грошей, що перебувають в обігу залежно від цін, доходів і зайнятості [108, с. 438]. Отже, економічні засоби регулювання грошово-кредитної політики, визначені в ст. 25 Закону про НБУ, економісти цілком логічно відносять до монетарних.

Таким чином, грошово-кредитна політика є категорією банківського права, яка реалізується шляхом формування та впровадження правових методів банківського регулювання (але лише в тій частині, яка стосується регулювання грошової пропозиції) й охоплює засоби монетарної політики.

Засоби і методи грошово-кредитної політики виступають інструментом досягнення поставлених державою цілей, відрізняючись від інших елементів цієї системи особливою спрямованістю на регулювання безпосередньо грошової пропозиції, тобто кількості грошей в обігу, їх структури тощо. Характеризуючи загальну тенденцію їх застосування, О. П. Орлюк відмічає, що «грошово-кредитна політика повинна здійснюватись «пасивно», тобто так, щоб інфляція, процентні ставки, реальний обмінний курс тощо визначалися ринковими факторами без активного централізованого управління грошово-кредитною системою» [109, с. 137].

Таким чином, слід цілком погодитись з висновком фахівця, що ведення грошово-кредитної політики суто ринковими методами було б ідеальним варіантом, який означав би повну гармонію інтересів центрального і комерційних банків, однак на практиці такого збігу інтересів немає – інтереси грошово-кредитної політики не становлять предмет інтересів жодного комерційного банку, який не в змозі впливати на всю грошову пропозицію, і це викликає необхідність застосування владних, імперативних методів банківського регулювання, що є в розпорядженні НБУ.

Відповідно до економічних (монетарних) засобів регулювання грошово-кредитної політики, встановлених ст. 66 Закону України про банки, то їх зміст свідчить про цілу низку інструментів, які юридично не обмежують волю суб'єктів відносин у сфері грошово-кредитної політики – визначення процентних ставок, рефінансування банків, кореспондентські відносини, управління

золотовалютними резервами, включно з валютними інтервенціями й операціями з цінними паперами на відкритому ринку, тобто центральний банк, використовуючи ці засоби, регулює їх опосередковано [1]. На відміну від них, засоби адміністративного банківського регулювання передбачають виключно систему владних приписів, а засоби індикативного регулювання передбачають як владні приписи, так і опосередковано примусові.

Слід звернути увагу на те, що воля суб'єктів правовими нормами тут не обмежується, але всі ці інструменти становлять поняття «регулювання». Звідси можна зробити висновок, що регулюванням охоплюються юридичні й економічні аспекти відносин НБУ і банків. Однак статус НБУ як суб'єкта публічних фінансових відносин і повноваження по банківському регулюванню надають відносинам з грошово-кредитної політики державного, публічного характеру. Участь НБУ у банківських відносинах цивільно-правового характеру означає здійснення ним регулювання відповідних відносин, інакше НБУ в них просто не брав би участі, проте у цих випадках юридична обов'язковість змінюється економічним примусом.

Висновок дослідників, що методи правового регулювання відносин у сфері грошово-кредитної політики відрізняються особливим поєднанням імперативності (метод владних приписів) та диспозитивності [110, с. 138], потребує уточнення. На наш погляд, оскільки в процесі проведення грошово-кредитної політики НБУ використовує владні методи, до яких треба віднести, перш за все, обов'язкове резервування, засноване на владному імперативному методі банківського регулювання, й економічні засоби регулювання грошового обігу, тобто засоби непрямого впливу, то цілком логічно вважати, що методом регулювання відносин з грошово-кредитної політики є імперативний метод, особливістю якого в цих відносинах є наявність монетарних засобів банківського регулювання.

Економічні засоби впливу на грошово-кредитну політику мають владність державних приписів і разом з іншими методами регулювання грошового обігу

створюють певні економічні умови, які спонукають суб'єкта до передбачуваної НБУ поведінки, яку можна прогнозувати і навіть планувати.

Проаналізувавши динаміку макроекономічних і монетарних показників, Правління НБУ дійшло висновку про позитивні тенденції в регулюванні грошово-кредитної політики протягом 2017 року. З одного боку, завдяки монетарній політиці НБУ відбулося зменшення інфляції – у річному вимірі її рівень за індексом споживчих цін у лютому зменшився до 3,0 % порівняно з 3,7 % у січні. З іншого – через монетарний інструментарій були надані певні імпульси процесам активізації кредитування (збільшення обсягів та зниження вартості кредитів рефінансування, лібералізація умов проведення банківських операцій). Ужиті НБУ заходи стимулювали заощадження коштів, сприяючи зростанню довіри до гривні та банківської системи, про що свідчить динаміка вкладів населення, обсяг яких у лютому збільшився на 2,3 % (з початку року – на 4,7 %). Водночас темпи приросту депозитів населення в національній валюті (3,0 %) перевищували відповідні темпи в іноземній (1,5 %). Усе це свідчить про плановість дій центрального банку й ефективність монетарних заходів грошово-кредитної політики [111].

У фінансово-правовій літературі відмічається, що «метод фінансового права, як і у всіх галузях публічного і приватного права, – це юридичні прийоми і способи, якими держава впливає на суб'єктів відносин, що регулюються нормами конкретних галузей права», «фінансовому праву властивий метод державно-владних приписів..., тобто обов'язкова сторона фінансово-правових відносин – орган державної влади чи орган місцевого самоврядування, підтримуючи публічний фінансовий інтерес, дає обов'язкові приписи іншій стороні в сфері фінансів» [22, с. 301].

Оскільки основний метод фінансово-правового регулювання – імперативний, що проявляється у владних приписах одним учасникам фінансових відносин з боку інших, які виступають від імені держави чи муніципальних утворень і наділені в зв'язку з цим відповідними повноваженнями, а банківське право розглядається нами як його підгалузь, цілком логічно вважати

імперативний метод методом регулювання банківських правовідносин, зокрема, грошово-кредитних відносин. Отже, до методів реалізації грошово-кредитної політики належить імперативний метод правового регулювання, який поєднує засоби монетарного й адміністративного регулювання. До адміністративних засобів банківського регулювання, які використовує НБУ для впливу на грошово-кредитну політику, можна віднести встановлення вимог та обмежень щодо діяльності банків, надання рекомендацій та контроль.

Однак варто звернути увагу на одну обставину. Економічні засоби регулювання грошового обігу, встановлені ст. 25 Закону про НБУ, співпадають із засобами індикативного регулювання банківської діяльності, встановленими ст. 66 Закону про банки, тобто виникає враження, що економічні засоби державного регулювання грошово-кредитної політики належать лише до індикативного регулювання діяльності банків другого рівня банківської системи.

Наявна колізія в законодавстві полягає в тому, що індикативне регулювання банківської діяльності теж здійснюється за допомогою владних, імперативних приписів, властивих фінансово-правовому методу регулювання суспільних відносин. Владністю приписів відрізняються всі елементи індикативного регулювання банківської діяльності. Примусово-владний характер притаманний таким елементам індикативного регулювання, як установлення обов'язкових економічних нормативів, визначення норм обов'язкових резервів на покриття ризиків від активних банківських операцій (щоправда, останній засіб не належить до грошово-кредитної політики і прямо не впливає на обсяг грошової маси в обігу) та процентні ставки. Інші ж засоби передбачають не певну диспозитивність (управління золотовалютними резервами, операції на відкритому ринку, регулювання експорту й імпорту), як іноді вказується у дослідженнях, а опосередкований владний вплив НБУ. Указаний закон чітко розділяє форми банківського регулювання за адміністративними та індикативними засобами, проте ці форми визначаються як державні форми регулювання банківської діяльності, що передбачає виключно владний зміст регулювання всіма засобами, що є в розпорядженні центрального банку. Що стосується регулювання обсягу

грошової маси, то саме індикативні показники, які НБУ встановлює для банків і контролює їх дотримання, і є складовою владного регулювання грошово-кредитної політики. Отже, законність банківської діяльності забезпечується всіма вимогами НБУ і в адміністративній, і в індикативній формі, що реалізується в регулюванні грошового обігу засобами монетарної політики й окремими засобами адміністративного банківського регулювання.

Таким чином, економічні засоби регулювання грошово-кредитної політики передбачають також застосування владних приписів, властивих фінансово-правовому методу.

Іноді, враховуючи особливості реалізації функції банківського регулювання в сфері грошового обігу, фахівці пропонують розділити методи грошового регулювання на дві групи – адміністративні і ринкові, що більш точно відповідало б змісту відносин, в які вступає Національний банк у процесі реалізації грошово-кредитної політики. Як приклад указується на обов'язкове резервування коштів або обов'язковий продаж валюти (формально закон не відносить його до засобів грошово-кредитної політики), який багато в чому нагадує оподаткування, щоправда, за відсутності головної ознаки – переходу права власності на певні суми коштів [108, с. 71]. Дійсно, деякі відносини у сфері грошово-кредитної політики передбачають як адміністративні, так і ринкові засоби регулювання, проте наявність державного владного суб'єкта – НБУ, який визначає, провадить і відповідає за проведення, а також методологічно забезпечує грошово-кредитної політики, дозволяє зробити висновок щодо необхідності не ринкового, а саме жорсткого владно-примусового методу регулювання цих відносин із застосуванням економічних (монетарних) засобів.

Ураховуючи завдання проведення грошово-кредитної політики, її зміст, імперативний метод регулювання та суб'єктів, можна визначити, що відносини з приводу грошово-кредитної політики належать до інститутів фінансового права.

Важливість предмету і складність засобів (елементів впливу) реалізації правового методу регулювання грошових відносин обумовлює те, що відносини в

сфері грошово-кредитної політики перебувають під впливом норм різних галузей права.

Грошово-кредитна політика становить предмет конституційно-правового регулювання в тому плані, що предметом цієї галузі права є відносини, які опосередковують основоположні засади діяльності держави, а також організацію роботи органів державної влади, в т. ч. представницьких органів.

Конституція України призначила Національний банк України уповноваженим і відповідальним за здійснення грошово-кредитної політики. Норми конституційного права регулюють також порядок розгляду Верховною Радою України питань, пов'язаних із здійсненням грошово-кредитної політики, як і всіх найважливіших політичних питань, наприклад заслуховування інформації НБУ про Основні засади грошово-кредитної політики на відповідний рік. Порядок проведення такої роботи, парламентських слухань тощо врегульовано Регламентом Верховної Ради України [112].

Проте норми конституційного права окреслюють зовнішні обриси грошово-кредитної політики, але не розкривають її внутрішній зміст, який складають фінансові відносини, що відрізняються специфікою предмета правового регулювання. Специфіка ця полягає в тому, що фінансові питання є необхідним акомпанементом будь-яких практичних заходів, але це не змінює їх предметну приналежність і фінансово-правовий зміст – навіть у рамках будь-якої діяльності фінансові відносини посідають особливе місце і є відокремленими від інших питань. Тому «змістовне наповнення» адміністративного права щодо питань державної політики передбачає пізнання глибокого економічного змісту і природи кожного з видів відносин (у цьому випадку – банківських відносин).

Дослідники фінансово-правових відносин погоджуються з фінансово-правовою природою грошово-кредитних відносин й обґрунтовують це положення емісійною функцією центрального банку. Так, визначаючи предмет фінансового права, академік Л. К. Воронова відзначає, що це суспільні відносини, які виникають у процесі мобілізації грошових ресурсів у централізовані та децентралізовані фонди держави та органів місцевого самоврядування, їх

розподіл і використання, а також в ході контролю за рухом цих коштів, їх ефективним і цільовим використанням і в зв'язку з грошовою емісією. Указується, що правом емісії грошей наділено лише Національний банк України, а комерційні банки та інші фінансово-кредитні установи є лише користувачами цього продукту НБУ, що обумовлює державну організацію руху грошового обігу [41, с. 84].

Норми, які регулюють відносини у процесі здійснення грошово-кредитної політики, являють собою цілісність, що відповідає низці наступних ознак, властивих фінансовому праву:

1) грошово-кредитна політика являє собою владно-організуючу діяльність держави, покликану задовольняти суспільні грошові інтереси;

2) публічність грошово-кредитної політики впливає з її суспільного призначення – регулювання економічного зростання, стримування інфляції та забезпечення стабільності грошової одиниці України, забезпечення зайнятості населення та вирівнювання платіжного балансу. Публічними є і засоби досягнення цих цілей;

3) однією із сторін у цих правовідносинах є орган, наділений державно-владними повноваженнями. У грошово-кредитній політиці ним є НБУ, оскільки згідно з чинним законодавством він є центральним банком України, особливим центральним органом державного управління, юридичний статус, завдання, функції, повноваження і принципи організації якого визначаються Конституцією України та іншими законами. Фінансово-правовий статус НБУ наділяє його владними повноваженнями по регулюванню використання публічних фінансових ресурсів шляхом організації банківської системи і банківської діяльності;

4) грошово-кредитна політика здійснюється в сфері грошового обігу, правове регулювання якого є одним з інститутів банківського права.

Під інститутом правового регулювання грошового обігу мається на увазі сукупність правових норм, що регулюють відносини в процесі руху грошей у готівковій і безготівковій формі.

Таким чином, з-поміж усіх згаданих вище галузей права норми, що регулюють відносини у сфері грошово-кредитної політики, найтісніше пов'язані з банківським правом як підгалуззю фінансового права, і норми, що регулюють грошово-кредитну політику, складають інститут фінансового права. Отже, відносини із здійснення грошово-кредитної політики не зводяться лише до відносин НБУ з банками, які є лише посередниками, а охоплюють більш широке коло питань, пов'язаних з організацією економічного процесу як особливої сфери правового регулювання з боку держави. Більш того, в глибокому розумінні предметом грошово-кредитної політики є не гроші, що акумулюються в банківській системі, а сукупний обсяг грошових ресурсів у кількісному та якісному плані. Банки у цих відносинах виступають як опосередкована ланка між суб'єктом управління (центральною банком як представником держави) й об'єктом – грошовою системою.

Під час розгляду фінансових правовідносин, як правило, виділяють такі банківські правовідносини: а) між банками і клієнтами; б) між двома комерційними банками з приводу здійснення банківських операцій; в) між Національним банком України та комерційними банками; г) між комерційними банками з приводу створення союзів, асоціацій та інших виробничих утворень – членські правовідносини; д) між Національним банком та урядом – відносини взаємного представництва; е) між Національним банком й органами представницької та виконавчої влади – призначення та звіт. Серед цих відносин відносини з приводу грошово-кредитної політики складають окремий правовий інститут, оскільки вони тільки частково пов'язані з банківськими правовідносинами між НБУ та комерційними банками, а також відносинами між НБУ й урядом та іншими державними органами влади з приводу фінансування бюджету й надання позик. Серед них можна відмітити наявність відносин як владного, так і договірною характеру. Наприклад, формування обов'язкових резервів є прикладом імперативних за характером відносин, відносини з формування золотовалютних резервів НБУ поєднують у собі обидва ці начала (оскільки існує обов'язковий продаж валюти), а відносини із здійснення операцій

з цінними паперами на відкритому ринку є повністю договірними. Проте відносини з приводу формування та проведення грошового обігу є жорстко імперативними і не допускають диспозитивності, хоч і можуть складатися спочатку через гроші як об'єкт приватноправового регулювання. Проте внаслідок вагомості ролі грошей у суспільстві й особливостей державного правового регулювання грошового обігу ці відносини перетворюються на публічно-правові.

Коло правовідносин, що складають грошово-кредитну політику НБУ, за предметом правового регулювання – грошовими одиницями, які формуються і використовується у фінансовій системі держави, – і методом правового регулювання цих відносин – жорстко імперативним – характеризуються особливістю і відокремленістю від інших груп як фінансових, так і банківських правовідносин. Серед банківських правовідносин відносини з приводу грошово-кредитної політики складаються тільки межах прив'язки до одного з важливих й обов'язково присутніх суб'єктів – НБУ і його фінансово-правових повноважень. Таким чином, грошово-кредитні відносини як фінансово-правовий інститут характеризуються особливостями предмету і методу правового регулювання, а враховуючи складний зміст банківських правовідносин, належать до тих, які регулюють публічні фінансові інтереси в банківській сфері.

Основи правового регулювання відносин, пов'язаних із здійсненням грошово-кредитної політики, склалися за часів незалежності України і визначаються власною системою і видом грошей, які відповідають сучасним вимогам організації економічних відносин. Чинне законодавство регламентує суспільні відносини, пов'язані з грошовим обігом, але стикається з труднощами становлення власної грошової системи та іншими економічними проблемами. Між тим, економічна безпека держави та зростання життєвого рівня населення прямо залежать від правового регулювання грошового обігу.

Основні засади грошово-кредитної політики через її внутрішню природу не можуть бути відомчим актом, який розробляється й ухвалюється лише в межах НБУ, оскільки її завдання та показники, такі як інфляція, зайнятість, платіжний

баланс, валовий внутрішній продукт тощо, – запорука стабільної бюджетної політики і фінансової системи в цілому.

Неважко зрозуміти, що всі ці питання не можуть бути вирішені лише банківською системою. Максимум можливостей НБУ з регулювання грошово-кредитної політики в банківській системі – це регулювання пропозиції грошей. Між тим, життя суспільства охоплює і попит, і пропозицію грошей. Однак на формування попиту вирішальний вплив має діяльність Кабінету Міністрів України, фінансова, податкова, бюджетна, і в цілому економічна політика держави, здійснення якої не обмежується повноваженнями центрального банку. Тому дієвість, реальність грошово-кредитної політики та її проведення більше залежать від цілої низки факторів, які впливають на правові основи її формування.

Серед факторів, які залежать не стільки від центрального банку, скільки від уряду, дослідники визначають декілька основних. Іноді виділяють такі цінову і тарифну політику в цілому, зростання цін, у т. ч. підприємств-монополістів, а також зростання цін в окремих секторах економіки, зайнятість, оплату праці, рівень заробітної плати, зростання бюджетних видатків та їх структуру, зовнішньоекономічну діяльність тощо [95, с. 115]. Вирішення цих питань не належить до компетенції центрального банку, а більшою мірою залежить від Кабінету Міністрів України і його спільних дій з Верховною Радою України в бюджетному процесі та з НБУ. Відсутність прямих узгоджених дій Уряду та центрального банку призвели до виникнення низки негативних тенденцій у формуванні та реалізації грошово-кредитної політики.

Аналітики відмічають, що протягом 2017 року перманентні конфлікти та відсутність взаєморозуміння між Національним банком України і Кабінетом Міністрів України послабили ефективність антикризової політики держави, і що вузьке розуміння НБУ своїх функціональних завдань звело його пріоритети до утримання поточної курсової стабільності і здійснення антиінфляційних заходів та, по суті, виключило НБУ з числа виконавців системних антикризових заходів [113].

Ці негативні тенденції були подоланні, і вже в 2017 році НБУ та Уряд, як відмічається, досягли прогресу у забезпеченні підтримки економічної стабільності. Група експертів МВФ, яка в травні працювала в Києві, дійшла висновку, що Уряд і НБУ досягли досить хороших результатів і що до позитиву належить низький рівень інфляції, який підтримується вдалою монетарною політикою НБУ [114].

Ще одним суттєвим фактором удосконалення грошово-кредитної політики є більш широке впровадження принципу плановості. Подальший розвиток плановості вимагає ухвалення єдиного плану – Основних засад грошово-кредитної політики – як узгодженого плану дій Уряду і НБУ, тобто вдосконалення процесу розробки і впровадження грошово-кредитної політики.

На сьогодні можна зустріти скарги НБУ та центральних банків в інших країнах на політику «викручування рук» центральному банку, порушення його незалежності тощо. Аналіз практики свідчить, що цих явищ могло б бути менше, якби ухвалювався єдиний план дій Уряду і Національного банку України в сфері грошово-кредитної політики. Тоді значна кількість питань могла бути врегульована ще на стадії розробки й ухвалення Основних засад грошово-кредитної політики. Це створювало б єдиний державний, узгоджений, скоординований режим реалізації грошово-кредитної політики. Безперечно, якісь непередбачені зміни є цілком можливими і навіть обов'язковими, але єдине планування дозволило б зменшити їх надмірну кількість. Цьому ж сприяло б і ухвалення Верховною Радою України закону про банківське регулювання і контроль, складовою якого повинен бути розділ, присвячений взаємодії Кабінету Міністрів України та НБУ у зв'язку із складанням і реалізацією Основних засад грошово-кредитної політики.

Формування та провадження грошово-кредитної політики як напряму правового регулювання фінансової системи країни, що покладається чинним законодавством на НБУ, потребує не лише узгодженості дій усіх суб'єктів цих відносин і плановості, а і законодавчого врегулювання. Ухвалення разом із законом про Держаний бюджет Закону про «Основні засади грошово-кредитної

політики на поточний рік» забезпечило б відповідальність за обґрунтовану розробку цього документу разом з НБУ законодавчого органу й Уряду. Покладання відповідальності на НБУ за впровадження вказаного закону протягом бюджетного року забезпечило б виконання поставлених перед центральним банком завдань.

Питання грошово-кредитної політики належать до питань надзвичайної державної ваги, рішення щодо яких може мати значення каталізатора суспільних процесів. Розділ 9 «Взаємовідносини з Президентом України, Верховною Радою України та Кабінетом Міністрів України» Закону про НБУ практично передбачає лише право на формування структурних органів НБУ (голову та Раду НБУ), підзвітність НБУ, консультації та обмін інформацією цих органів з головних питань грошово-кредитної політики. Крім цього, в законі варто передбачити обов'язок Правління НБУ інформувати Раду НБУ та вищі органи влади (а Раду НБУ – у відповідних випадках) про найважливіші рішення, які можуть мати суспільне значення.

На підставі вищевикладеного можна стверджувати, що для вдосконалення правового регулювання грошово-кредитної політики та її успішного впровадження потрібно: а) визначати правові засади грошово-кредитної політики та її формування як єдиної державної, а не відомчої політики, тобто надати законодавче забезпечення; б) ухвалювати Основні засади грошово-кредитної політики на рік у процесі обговорення Верховною Радою України Державного бюджету у вигляді Закону України «Про Основні засади грошово-кредитної політики України» на поточний рік.

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

У роботі наведено теоретичне узагальнення наукового завдання, що полягало в комплексному та правовому аналізі правового статусу Національного банку України. Найбільш важливими висновками є такі:

1. Головною особливістю правового положення НБУ є те, що здійснення його повноважень та ведення господарської діяльності спрямовано на вирішення одного завдання – забезпечення стабільності банківської системи, захист інтересів вкладників і кредиторів. Правове регулювання банківської діяльності, враховуючи особливі повноваження НБУ, визначає його найголовнішу роль у системі суб'єктів фінансових правовідносин за участю банків, тобто його фінансово-правовий статус.

Правовий статус НБУ – це різновид суспільного, правового статусу, який визначає особливості повноважень центрального банку як особи, на яку покладаються виконання державних завдань і функцій по організації банківської системи, банківської діяльності та грошового обігу, тобто повноваження з організації діяльності щодо використання фінансових ресурсів.

Правовий статус Національного банку України має такі особливості: 1) наділений правом видавати обов'язкові для виконання правові приписи, які оформлюються у вигляді постанов Правління Національного банку України та рішень Ради Національного банку України, що підлягають реєстрації в Міністерстві юстиції України; 2) має свою розгалужену систему банківського нагляду, кожний з ланцюгів якого виконує певні законодавчо визначені обов'язки; 3) здійснює реєстраційну діяльність, зокрема, реєструє такий банк або відмовляє в реєстрації, надає позитивний висновок щодо доцільності створення державного банку тощо; 4) здійснює контрольно-наглядову діяльність за діяльністю комерційних банків (проводить різні види перевірок відповідно до чинного законодавства); 5) має право застосовувати заходи адміністративного примусу, зокрема, заходи адміністративного попередження, накладення адміністративних санкцій; 6) його державно-владні повноваження розповсюджуються на всю

банківську систему. Стосунки між даним суб'єктом та іншими органами публічного адміністрування будуються на основі підпорядкування, тобто за вертикаллю; 7) може бути стороною в адміністративному судочинстві; 8) його публічно-правове призначення реалізується через функції регулювання діяльності грошово-кредитної системи, ліцензування банківської діяльності, встановлення економічних нормативів, нормотворчості, контролю та нагляду за дотриманням банківського законодавства; 9) має законодавчо задекларовані права та обов'язки.

2. Функціями Національного банку України є всі його види діяльності, які він здійснює на будь-якому етапі свого функціонування з метою досягнення та підтримання цінової стабільності в державі, у тому числі стабільності банківської системи. Функції Національного банку України: 1) визначають спрямованість та види діяльності Національного банку України; 2) обумовлені особливими завданнями Національного банку України; 3) визначають роль та значення Національного банку України в банківській системі; 4) у них виражається владно-організаційний вплив Національного банку України як особливого суб'єкта в державному управлінні та в банківській системі.

Функції Національного банку України запропоновано класифікувати таким чином: 1) залежно від поставленої мети: а) основні; б) супутні; 2) залежно від середовища їх реалізації: а) внутрішні – функціонування в середині країни; б) зовнішні – представництво на міжнародному рівні в Міжнародному валютному фонді, Світовому банку, Банку міжнародних розрахунків тощо; 3) залежно від спрямування: а) організаційні; б) контрольно-наглядові; в) фінансово-економічні; г) реєстраційні; д) регулюючі; 4) залежно від ролі в банківській системі: а) власні; б) кореспондуючі.

3. Національний банк України має такі види правового статусу: конституційно-правовий – полягає в тому, що Національний банк України є суб'єктом конституційних правовідносин та виконує функції щодо забезпечення стабільності грошової одиниці, розроблення засад кредитної політики, організації контролю та нагляду за її проведенням; цивільно-правовий – визначає його як суб'єкта, який пройшов процедуру державної реєстрації та отримав статус

юридичної особи публічного права й здійснює відповідні фінансові операції як безоплатно, так і за плату; фінансово-правовий – полягає в тому, що Національний банк України є суб'єктом бюджетних відносин, які виникають між ним та суб'єктами публічної адміністрації з приводу розміщення бюджетних коштів, наповнення Державного бюджету, а також виконання функції, спрямованої на забезпечення грошово-валютної політики та стабілізації національної валюти; адміністративно-правовий – це система прав, обов'язків, що виражаються через систему повноважень та реалізуються в межах визначеної компетенції, що встановлена нормами національного та міжнародного законодавства й спрямована на виконання його завдань та функцій.

4. Права та обов'язки Національного банку України потрібно розкривати саме через висвітлення змісту повноважень та компетенції Національного банку України: повноваження - це сукупність предметів відання, завдань, повноважень, прав і обов'язків державного органу або посадової особи, що визначаються законодавством; компетенція - це сукупність повноважень, якими володіє орган або посадова особа, визначені конституціями, законами, указами та актами державного управління.

5. Юридична відповідальність Національного банку України – це застосування до Національного банку України як особливого суб'єкта публічного права, який своїми діями чи бездіяльністю вчинив адміністративне правопорушення, яке доведено та визнано рішенням суду, адміністративних санкцій, що спричиняють обтяжливі наслідки майнового та організаційного (правообмежувального) характеру.

6. Впровадження зарубіжного досвіду діяльності іноземних банків є досить актуальним питанням для діяльності НБУ. Інноваційним вбачається досвід Центрального банку Англії щодо законодавчого визначання та введення в обіг криптовалюти. Водночас позитивним є існування в Англії Банківського кодексу, що має назву «fair banking practices manual» («кодекс банківської честі»). Він визначає мінімальні стандарти добросовісної банківської практики у стосунках з клієнтами. Результати вивчення досвіду Федеральної Республіки Німеччина,

Республіки Латвія, Республіки Словаччина свідчать про те, що однією з основних функцій центробанку є функція сприяння забезпеченню більш повної зайнятості населення. На нашу думку, важливою є імплементація досвіду Республіки Білорусь з метою розширення функцій центробанку такими: здійснення моніторингу організацій, заснованого на проведенні регулярних опитувань, для виявлення тенденцій економічних процесів, їх аналізу і прогнозу у взаємодії з інструментами грошово-кредитної політики; проведення, відповідно до законодавчих актів, регулювання лізингової діяльності та контролю за дотриманням законодавства про лізингову діяльність; організація роботи щодо підвищення фінансової грамотності населення.

7. Взаємодія Національного банку України – це законодавчо регламентований порядок співпраці Національного банку України з Верховною Радою України, Президентом України, Кабінетом Міністрів України, центральними та місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування, яка здійснюється з метою найбільш ефективного виконання державної політики у сфері грошового обігу, валютного регулювання, забезпечення фінансової стабільності в державі.

Ознаками взаємодії Національного банку України з іншими органами державної влади є: 1) здійснення шляхом реалізації горизонтальних правовідносин, тобто відсутня функціональна залежність Національного банку України від Президента України та інших органів; 2) усі суб'єкти взаємодії об'єднані єдиною метою – виконання державної політики у сфері грошового обігу, валютного регулювання, забезпечення фінансової стабільності в державі; 3) здійснення за різними напрямками: нормативно-правове регулювання, валютне регулювання, грошово-кредитна політика, фінансова політика тощо; 4) вчинення як на національному, так і міжнародному рівні, у своїй діяльності керується нормами національного та міжнародного законодавства; 5) різний характер у формі як співпраці, координації, так і контрольно-наглядовій.

8. Законність грошово-кредитної політики залежить не лише від повноважень центрального банку, а й від узгоджених і спланованих спільних дій з

Кабінетом Міністрів України та Верховною Радою України в бюджетному процесі, податковій сфері і в банківській системі. Відсутність прямих узгоджених дій Уряду та центрального банку призвели до виникнення низки негативних тенденцій у формуванні та реалізації грошово-кредитної політики, зокрема до «викручування рук» центральному банку і втручання в його повноваження. Для узгодження дій Верховної Ради, Уряду і НБУ в сфері грошово-кредитної політики на стадії формування Основних засад грошово-кредитної політики необхідно внести доповнення у чинне банківське законодавство.

9. З метою вдосконалення банківського законодавства з питань правового статусу Національного банку України пропонується внести наступні зміни та доповнення, а саме:

- пропонуємо внести зміни до ч. 1 ст. 6 Закону України «Про Національний банк України» та викласти її в такій редакції:

«Відповідно до Конституції України, основними функціями Національного банку є забезпечення стабільності грошової одиниці України; здійснення грошово-кредитної політики держави; монопольне право на здійснення емісії національної валюти України; організація та контроль за готівковим грошовим обігом в Україні; регулювання та нагляд за банківською сферою в Україні».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про Національний банк України: Закон України від 20.05.1999 р., № 679–XIV. *Голос України*. 1999. № 112.
2. Авер'янов В.Б. Виконавча влада і державний контроль. Вища школа права при ін-ті держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 1999. 47 с.
3. Латковська Т.А. Фінансово-правове регулювання організації та функціонування банківської системи в Україні та зарубіжних країнах: порівняльно-правовий аналіз: дис ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.07, Одеса, 2008. 380 с.
4. Кочерин Е.А. Основы государственного управленческого контроля: Информац.-издат. дом «Филин», 2000. 384 с.
5. Бандурка О.О. Державне управління: проблеми уточнення поняття та визначення меж його використання, *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України*. 2004. № 3. С. 26–32.
6. Жуков В.А. Государственный финансовый контроль. Юриспруденция, 1999. 385 с.
7. Калюга Є.В. Фінансово-господарський контроль в системі управління К.: Ельга, Ника–Центр. 2002. 360 с.
8. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р., № 254к/96-ВР. *Відом. Верхов. Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
9. Адміністративне право України: підручник / за ред. Ю.П. Битяка. К.: Юринком Інтер, 2010. 544 с.
10. Про порядок створення та державну реєстрацію комерційних банків, відкриття їх філій, представниць, відділень: положення Національного банку України №385 від 31.08.01. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua>.
11. Юридическая энциклопедия / под общ. ред. Б.Н. Топорнина. М., 2001.
12. Бакиева О.Ю. Финансово-правовой статус как юридическая категория (на примере таможенных органов. Очерки финансово-правовой науки

- современности: монографія / под общ. ред. Л.К. Вороновой и Н.И. Химичевой. Москва–Харьков : Право, 2011. С. 187–204.
- 13.Геець В. Незалежність центрального банку – запорука стабільності. *Урядовий кур'єр*. 19 травня 2005. № 92.
- 14.Національний банк і грошово-кредитна політика: підручник / за ред. д-ра екон. наук, проф. А.М. Мороза та канд. екон. наук, доц. М.Ф. Пуховкіної. К.: КНЕУ, 1999. 368 с.
- 15.Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. К.: Ірпінь: Перун, 2002. С. 601.
- 16.Кротюк В.Л. Національний банк – центр банківської системи України. Організаційно-правовий аналіз. К.: Ін Юре. 248 с.
- 17.Пасічник В.В. Правові гарантії незалежності НБУ та перспективи їх зміцнення. *Вісник Національного банку України*. 1997. № 3. С. 56.
- 18.Орлюк О.П. До питання автономії центрального банку та формування його керівних органів. *Науковий вісник Чернівецького університету: зб. наук. праць*. Правознавство. Вип. 105. Чернівці : Рута, 2001. С. 83–86.
- 19.Пастушенко Е.Н. Нормотворческая функция Банка России. *Правоведение*. 2001. № 4. С. 98–103.
- 20.Латковська Т.А. Національний банк України – особливий центральний орган державного управління. *Підприємництво, господарство і право*. 2005. № 9. С. 21–24.
- 21.Гетманець О.П. Правове регулювання бюджетного контролю в Україні: дис. ... д-ра юрид. наук; Харківськ. нац. ун-т внутр. справ. Х., 2009. 381 с.
- 22.Воронова Л.К. Фінансове право України: підручник. К.: Прецедент; Моя книга, 2006. 448 с.
- 23.Шемшученко Ю.С. Повноваження. *Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. К.: Українська енциклопедія. Т. 4 : Н–П*. 2002. С. 590.

- 24.Аверьянов В.Б. Компетенція. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. К. : Українська енциклопедія. Т.3: К–М. 2001. С. 196.
- 25.Про фонд гарантування вкладів фізичних осіб: Закон України від 20 вересня 2001 року № 2740-III, *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 5. Ст. 30.
- 26.Новейший философский словарь, сост. А.А. Грицанов. Минск: Изд. В.М. Скакун, 1998. 896 с.
- 27.Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп.ред.) та ін. Київ: Укр. енцикл., 1998. Т. 1: А–Г. 672 с.
- 28.Философский энциклопедический словарь / ред.-сост. Е.Ф. Губский и др. М.: ИНФРА–М., 2000. 576 с.
- 29.Теорія держави і права: акад. курс / за заг. ред. О.Л. Копиленка. Київ: Юринком Інтер, 2009. 396 с.
- 30.Четвериков В.С. Административное право. Серия «Высшее образование». Ростов-на-Дону: Феникс, 2004. 512 с.
- 31.Забарвний Г.Г., Калюжний Р.А., Шкарупа В.К. Адміністративне право України: навч. посіб. Київ: Юрінком-Інтер, 2003. 212 с.
- 32.Савенкова В.Г. Деякі питання правового статусу центрального банку в Україні, *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право», 2016. Вип. 37. Т. 3. С. 15–19.
- 33.Четвериков В.С. Административное право. Серия «Высшее образование». Ростов-на-Дону: Феникс, 2004. 512 с.
- 34.Агарков М.М. Основы банкового права: курс лекций. Учение о ценных бумагах. Научное исследование. М.: БЕК, 1994. 350 с.
- 35.Банковское дело, под ред. О.И. Лаврушина. М.: Финансы и статистика, 1998. 672 с.
- 36.Про банки і банківську діяльність: Закон України від 7 груд. 2000 р. № 2121-III, *Відомості Верховної Ради України*, 2001. № 5. Ст. 30.

- 37.Любунь О.С., Любунь В.С., Іванець І.В. Національний банк України: основні функції, грошово-кредитна політика, регулювання банківської діяльності: навч. посіб. Київ: Центр навч. літ., 2004. 351 с.
- 38.Воронова Л.К. Фінансове право України. Київ: Юрінком Інтер, 2010. 320 с.
- 39.Латковська Т.А. Фінансово-правове регулювання організації та функціонування банківської системи в Україні та зарубіжних країнах: порівняльно-правовий аналіз: дис. ... канд.. юрид. наук: спец. 12.00.07., Одеса, 2007. 533 с.
- 40.Дмитренко Ю.М. Фінансово-правові засади діяльності Національного банку України: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07. Харків: Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2012. 224 с.
- 41.Воронова Л.К. Про правовий статус Національного банку України та його Ради за новим Законом України «Про Національний банк України», Реферативний огляд чинного законодавства України / за ред. В. В. Цветкова, Є. Б. Кубко. Київ: Салком, 2000. 154 с.
- 42.Про діяльність Правління Національного банку України щодо виконання Основних засад грошово-кредитної політики за 2015 рік та 9 місяців 2016 року: затв. Рішенням Ради Національного банку України від 24 лип. 2016 р. № 1.1. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/vr1_1500-16.
- 43.Про діяльність Правління Національного банку України щодо виконання Основних засад грошово-кредитної політики за 2016 рік та 3 місяці 2017 року: затв. Рішенням Ради Національного банку України від 1 квіт. 2017 р. URL: <https://www.zakon.rada.gov.ua/>.
- 44.Основні засади грошово-кредитної політики на 2017 рік та середньострокову перспективу: затв. Рішенням Ради Національного банку України від 21 груд. 2016 р. № 1. URL: <https://www.zakon.rada.gov.ua/>.
- 45.Арбузов С.Г. Банківська енциклопедія, С.Г. Арбузов, Ю.В. Колобов, В.І. Міщенко, С.В. Науменкова. Київ: Центр наук. досліджень Нац. банку України: Знання, 2011. 504 с.

46. Як працює «друкарський верстат», Інформаційні матеріали. Офіційні повідомлення. Архів. – 2009 р., Офіційний сайт Національного банку України. URL: <http://www.bank.gov.ua>.
47. Тихомирова Л.В., Тихомиров М.Ю. Юридическая энциклопедия, под ред. М. Ю. Тихомирова. М., 1997. 526 с.
48. Административное право Украины: учебник / под общ. ред. С. В. Кивалова. Харьков: Одиссей, 2004. 880 с.
49. Покровский И.А. Основные проблемы гражданского права. М.: Статут, 1998. 353 с.
50. Проблемы общей теории права и государства: учеб. для вузов / под общ. ред. академика РАН, д-ра юрид. наук, проф. В.С. Нерсисянца. М.: Норма, 2004. 832 с.
51. Зайчук О.В., Оніщенко Н.М. Теорія держави і права, Академічний курс: підручник. Київ: Юрінком Інтер, 2006. 432 с.
52. Органи публічної влади як суб'єкти бюджетних правовідносин: монографія, О.А. Музика-Стефанчук; Нац. акад. прав. наук України, Хмельниц. ун-т упр. та права та ін. Хмельницький: ХУУП, 2011. 383 с.
53. Лукашев А.А. Правовое регулирование денежного обращения в Украине: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07. «Теорія управління; адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право», О.А. Лукашев. – Х., 2002. – 200 с.
54. Орлюк О.П. Банківське право: навч. посіб. Київ: Юрінком Інтер, 2005. 376 с.
55. Навчальний посібник «Банківське право України», кол. авт.: Жуков А. М., Іоффе А. Ю., Кротюк В. Л. та ін. / за заг. ред. А. О. Селіванова. Київ: Видавничий Дім «Ін Юре», 2000. 384 с.
56. Заверуха І.Б. Банківське право: посіб. для студ. Львів: Астролябія, 2002. 222 с.
57. Осадча Н.В. Репутація керівництва у контексті формування репутації підприємства, Формування ринкових відносин в Україні. 2009. № 10. С. 149–152.

- 58.Адміністративне право України. Академічний курс: підручник: у 2 т. / редкол.: В.Б. Авер'янов (голова) та ін. Київ: Юрид. думка, 2004. Т. 1: Загальна частина. 2004. 584 с.
- 59.Административное право: учеб. для вузов / под ред. проф. Л.Л. Попова. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Юристы, 2006. 728 с.
- 60.Дмитриев Ю.А., Полянский И.А., Трофимов Е.В. Административное право Российской Федерации: учеб. для юрид. вузов. М.: Система ГАРАНТ, 2008. 425 с.
- 61.Коломоець Т.О. Адміністративне право України. Академічний курс: підручник. Київ: Юрінком Інтер, 2011. 576 с.
- 62.Запотоцька О.В. Поняття та елементи адміністративно-правового статусу Національного банку України, *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2017. № 42. С. 121–126.
- 63.Лук'янець Д.М. Інститут адміністративної відповідальності: проблеми розвитку: монографія. Київ: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. 220 с.
- 64.Бачило И.Л. Организация советского государственного управления. М., 1984. 237 с.
- 65.Говійко Є.А. Адміністративно-правовий статус Національного центрального бюро Інтерполу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. Київ, 2011. 20 с.
- 66.Навчальний посібник «Банківське право України», кол. авт.: Жуков А. М., Іоффе А.Ю., Кротюк В.Л. та ін. / за заг. ред. А.О. Селіванова. Київ: Видавничий Дім «Ін Юре», 2000. 384 с.
- 67.Фрицький Ю.О. Теоретичні засади державної влади в Україні: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.07. Київ, 2009. 40 с.
- 68.Виконавча влада і адміністративне право / за заг. ред. В.Б. Авер'янова. Київ: Видавничий Дім «Ін-Юре», 2002. 668 с.
- 69.Петров Г.И. Основы советского социалистического управления. Ленинград: Изд-во ЛГУ, 1974. 180 с.

70. Запотоцкая Е.В. Права и обязанности Национального банка Украины, *Leges i via-a*. 2017. № 3/2. С. 68–72.
71. Про фінансову реструктуризацію: Закон України від 14 черв. 2016 р. № 1414-VIII, *Відомості Верховної Ради*, 2016. № 32. Ст. 555.
72. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо забезпечення прозорості діяльності Національного банку України та підвищення його відповідальності перед суспільством. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=60241.
73. Протокол про Статут Європейської системи центральних банків та Європейського Центрального банку Конституційні акти Європейського Союзу. Ч.І / упоряд. Г.Друзенко, за заг. ред. Т.Качки. Київ: Юстініан, 2005. 512 с.
74. Братусь С.Н. Юридическая ответственность и законность. М.: Юрид. лит., 1976. С. 8.
75. Скаун О.Ф. Теорія держави і права: підручник / пер. з рос. Харків: Консум, 2001. 656 с.
76. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. Т. 20. М.: Прогресс, 1985. 580 с.
77. Запотоцька О.В. Аналіз теоретичних точок зору щодо відповідальності юридичних осіб у публічному праві, Новітні тенденції сучасної юридичної науки: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 2–3 груд. 2016 р.). Дніпро: ГО «Правовий світ», 2016. С. 115–117.
78. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 груд. 1984 р. № 8073-X. URL: <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
79. Податковий кодекс України : Закон України від 2 січ. 2010 р. № 2755-VI, *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 13–17. Ст. 112.
80. Чегринец Е.А. Конституционно-правовой статус центральных банков Европейского Союза (на примере европейской системы центральных банков), Чегринец Егор Алексеевич: [автореф. дис. на соискание учёной степ. канд. наук: спец. 12.00.02. М., 2001. 20 с.

81. Конституции государств Европы: в 3 т. / под ред. Л.А. Окунькова. М.: Изд-во НОРМА, 2001. Т. 2. 840 с.
82. Конституции государств Европы: в 3 т. / под ред. Л. А. Окунькова. М.: Изд-во НОРМА, 2001. Т. 3. 792 с.
83. Конституции государств Европы: в 3 т. / под ред. Л. А. Окунькова. М.: Изд-во НОРМА, 2001. Т. 1. 824 с.
84. О Банке Латвии Закон, принятый Верховным Советом Латвийской Республики 19 мая 1992 года (с изменениями, внесенными по состоянию на 25 окт. 2001 г.). URL: http://www.pravo.lv/likumi/31_zobl.html.
85. Национальный банк Польши. URL: <http://ru.exchangecurrency.biz/central-banks/poland/>.
86. Ustawa z dnia 29 sierpnia 1997 r. o Narodowym Banku Polskim (Dz. U. z 2013 r. poz. 908). URL: <http://www.dziennikustaw.gov.pl>.
87. Розмір ломбардної ставки встановлений Національним банком України на 2016 рік. URL: <http://cons.parus.ua>.
88. Об утверждении Устава Национального банка Республики Беларусь: 13 июня 2001 г. № 320. URL: <http://www.pravo.by>.
89. Грошово-кредитні системи зарубіжних країн: навч. посіб., З.В. Герасимчук, Н.І. Корецька, Н.С. Різник, В.Л. Галушак. Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2015. 572 с.
90. Banca D'Italia Eurosystem. URL: <http://www.bancaditalia.it/chi-siamo/index.html>.
91. Трансформація діяльності центральних банків: міжнар. дослідницька конф., *Вісник Національного банку України*, 2015. № 6. С. 6–24.
92. Bitcoin в Україні: хто заробляє на мировому скачку криптовалюти. URL: <http://biz.liga.net/all/it/stati/3412100-bitcoin-v-ukraine-kto-zarabotaet-na-mirovom-skachke-kriptovalyuty.htm>.
93. Gesetz über die Deutsche Bundesbank. URL: http://www.bundesbank.de/Redaktion/DE/Downloads/Bundesbank/Aufgaben_und_Organisation/gesetz_ueber_die_deutsche_bundesbank.pdf?__blob=publicationFile
94. Verhaltenskodex für die Mitglieder des Vorstands der Deutschen Bundesbank, Frankfurt am Main, 12. Juli 2012 [mit Änderungen 15. März 2016]. URL:

- http://www.bundesbank.de/Redaktion/DE/Downloads/Bundesbank/Aufgaben_und_Organisation/verhaltenskodex_vorstand.pdf?__blob=publicationFile.
95. Банковское право : учеб. и практ. Пособие, Л.Г. Ефимова. М. : Издательство БЕК, 1994. – 318 с.
 96. Бюджетний кодекс України: від 21.06.2001 р., № 2542–III, *Офіційний вісник України*. 2001. № 29. Ст. 1291.
 97. Симов'ян В.С. Банківський контроль в Україні: адміністративно-правові засади: дис. ... канд. юрид. наук, Харківський національний університет внутрішніх справ. Х., 2011. 274 с.
 98. Жуков А.М., Іоффе А.Ю., Кротюк В.Л., Пасічник В.В., Селіванов А.О. Банківське право України: навч. посіб. / за заг. ред. А.О. Селіванова. К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2000. 384 с.
 99. Про касові операції в банках України : затв. постановою Національного банку України: від 14.08.2003 р., № 337 URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0768-03>.
 100. Фінансове право (за законодавством України) / за ред. Л. К. Воронової та Д.А. Бекерської. К.: Вентурі, 1995. 270 с.
 101. Про ведення касових операцій в національній валюті: положення, затв. постановою Національного банку України від 15.12.2003 р., № 637. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua>.
 102. Кравченко В.В. Конституційне право України : навч. посіб., В.В. Кравченко. Вид. 3-тє, виправл. та доповн. К.: Атіка, 2010 512 с.
 103. Про Кабінет Міністрів України: Закон України від 27.02.2014 № 794-VII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.
 104. Бачинін В.А. Філософія права: словник, В.А. Бачинін, В.С. Журавський, В.І. Панов. К.: Ін Юре, 2003. 408 с.
 105. Оніщук М. Бюджетний процес і грошово-кредитна політика Національного банку України: економіко-правові нотатки. *Голос України*. 27 жовтня. 2006. № 201. С. 36–45.

106. Савлук М.І. Грошово-кредитна політика Національного банку України та оцінка її ефективності. *Вісник Національного банку України*. 1999. № 1. С.3-7.
107. Качан О.О. Банківське право: навч. посіб. К.: Юрінком Інтер, 2010. 282 с.
108. Долан Є.Дж. Деньги Банковское дело и денежно-кредитная політика; [пер. с англ. В. Лукашевича и др.] / под общ. ред. В. Лукашевича]. 1991. 448 с.
109. Банківське право України, за ред. О.П. Орлюк. К.: Юрінком Інтер, 2009. 390 с.
110. Козюк В.В. Центральний банк і грошово-кредитна політика. Тернопіль: Джура, 1999. 260 с.
111. Про регулювання грошово-кредитного ринку: прес-реліз Національного банку України від 22.03.2018. URL: http://www.bank.gov.ua/publication/an_rep/A_report_2017.pdf.
112. Про Регламент Верховної Ради України: Закон України від 10 лютого 2010 року № 1861-VI, *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 36. № 14–15, № 16–17. Ст. 133.
113. Данілішін Б. Уряд і Національний банк: у пошуках спільної стратегії. *Дзеркало тижня*. № 45 від 21.09.2018 р.
114. Артамощенко Ю. МВФ: НБУ і Уряд досягли прогресу у забезпеченні економічної стабільності. *Економіка. Економічні новини України* від 28.05.2018 URL: <http://ua.for-ua.com/econom/2017/05/28/115298.html>.